

Filozofski život

Predavanje Igora Primorac **»Filozofija i terorizam«**

Igor Primorac, profesor etike na Sveučilištu Sydney i profesor emeritus u Jeruzalemu, održao je 9. veljače 2007. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu predavanje naslovljeno *Filozofija i terorizam*. Po njemu, riječ je o temi koja dolazi iz primijenjene etike i koja je aktualna. Samom problemu terorizma može se pristupiti s različitih strana koje se ne mogu sve obuhvatiti. On sam tvrdi da govori iz kursa filozofije, posebno iz filozofije politike i etike.

Svoju analizu Primorac započinje s pitanjem terorizma nekad i sad, odnosno činjenicom da se terorizam našao u središtu suvremenih filozofskih rasprava zbog aktualnosti događaja kao što je napad na Svjetski trgovački centar u New Yorku. No Primorac želi ukazati na činjenicu da je ishitreno vjerovati da se ponovnom aktualizacijom tog problema svijet u bilo čemu bitno promijenio. Sam napad od 11. rujna 2001. svojevrsni je presedan, jer nije sličio nijednoj dosad poznatoj vrsti državnog i nedržavnog terorizma. Ovaj, po suvremenoj definiciji novi terorizam, zapravo ide za nejasnim, maglovitim ciljevima o kojima se ne može pregovarati. Za razliku od njega, suvremene definicije razlikuju povijesne terorizme koji su se većinom pojavljivali kao nacionalne borbe za oslobođenje ili na temelju internacionalnih ideologija magloviute utopijske svrhe. Primorac se ne slaže i ne prihvaća da je riječ o novoj vrsti terorizma, jer, po njemu, ovaj je terorizam filozofijski sličan terorizmima 20. stoljeća. Promjena na novo, o kojoj govore suvremene definicije, dogodila se na početku 20. stoljeća, odnosno u prva njegova dva desetljeća. Prije ove promjene može se govoriti o čitavoj jednoj generaciji terorista – koje među posljednjima simbolizira Rus Kaljajev – čija se pozicija razlikuje od kasnijeg vremena s moralne točke gledišta, jer nije htio da teroristički čin prouzroči suvišne žrtve; žene, djecu itd. Za razliku od ovog pristupa, novi revolucionarni »crveni« teror usmjerava se na svakog, te se vrši prema instrumentalnim kri-

terijima. Od Oktobarske revolucije masovni terorizam postaje pravilo, a stari, individualni terorizam gubi značenje. U tome Primorac vidi i daljnje filozofijsko razlikovanje, gdje terorizam 19. stoljeća ima karakteristike političkog ubojstva, dok masovni terorizam 20. i 21. stoljeća zahvaća sve, pa i nevine. Time uporaba nasilja služi u svrhu postizanja političkih ciljeva.

Iz toga Primorac izvlači dva pitanja: što terorizam uopće jest i može li on biti moralno opravdan? Na početku se jedino jasnim čini da je terorizam nešto loše. Ovakvo razmišljanje o terorizmu predmet je i izvor relativiziranja koje zamagljuje pitanje tko ga čini i što on zapravo čini? Uz to, ostaje neodgovorenim pitanje, čine li ga samo pojedinci ili i države? Usredotočimo li se na terorizam kao na način djelovanja, odnosno pitamo li se tko se njime služi (državni čimbenici ili je u službi revolucionarnih i nepolitičkih ciljeva) dolazimo do toga da on nije samo monopol pobunjenika. Sam po sebi on bi se mogao očitovati kao nasilje, ali i kao borba za slobodu. U nadvladavanju relativizma potrebno je zanemariti cilj i djelatnika i usredotočiti se samo na djelatnost. Na taj način Primorac dolazi i do definicije terorizma: promišljena uporaba nasilja ili prijetnja njegovom uporabom protiv nedužnih ljudi s ciljem zastrašivanja i prisile drugih ljudi da učine ono što inače ne bi učinili. No, time se dolazi i do pitanje žrtve, koja je po Primorcu nevinna s točke gledišta i samog terorista. Općenita je značajka terorizma da je riječ o nasilju koje pogađa nedužne. To znači da žrtve terorizma nisu odgovorne za čin koji je uzrok terorističkog čina, iako terorist smatra da su one propustile otkloniti uzrok terorističkog čina. No, u svakom slučaju, po Primorcu, one ipak uživaju moralnu zaštitu od nasilja i nisu odgovorne u stupnju zbog kojeg bi bile ubijene ili osakaćene. To se, čini se, ne može otkloniti kad je odgovornost ili velika patnja u pitanju pri vršenju visoke funkcije.

Ipak, Primorac kritizira i anarhističko nasilje. Anarhističko osuđivanje svih pripadnika društva koji podržavaju vladu ne bi smjelo uključivati i smrtonosno nasilje (što je Primorcu slično Bin Ladenu). Naime, ono samo

nije legitimno, iako je kritika koju oni upućuju možda ipak prihvatljiva. Svi ovi problemi dovode Primorca do toga da treba otkloniti relativizam u problematici terorizma. Stoga treba postaviti pitanje: može li terorizam ikad biti opravdan? On smatra da to ovisi o shvaćanju morala, pri čemu razlikuje dva osnovna zapadnjačka shvaćanja morala: konzekvencionalistički i deontološki.

Konzekvencionalističko shvaćanje smatra da moral treba prosuđivati s obzirom na loše i dobre posljedice. Drugim riječima, sve je ispravno ili pogrešno ne samo po sebi već po posljedicama. Po ovom pristupu teroristički čin ili politika ubojstva, sakaćenja i izazivanja patnje ima tri dijela: prvo, riječ je o cilju koji je dovoljan dobar; drugo, taj cilj će se sigurno postići; i treće, taj se isti cilj ne može postići drugim sredstvima. Deontološki pristup moralu govori o tome da nisu samo posljedice važne već postoje i drugi moralni razlozi. Na primjer, tu je pravo, odnosno pravednost koji govore o tome kako su neki postupci sami po sebi ispravni ili neispravni. Argumentacija deontologa stoga i ide protiv terorizma i utvrđuje da se on ogrješuje o nekoliko načela; poštivanje osoba (ljudska prava i sl.) i kantovsko određenje moralne svrhe koja govori da čovječnost ne može biti sredstvo, već cilj; ignorira ključnu razliku između krivice i neudžnosti, čime se zaključuje s deontološkim razmatranjima da je terorizam moralno neispravan sam po sebi. U nekim deontološkim razmatranjima, onda se ide za tim da sa postavlja pitanje je li on apsolutno neispravan. Sam Primorac suprotstavljen je konzekvencionalizmu, ali dopušta da bi terorizam mogao biti opravdan u nekim iznimnim i ekstremnim situacijama ako se zadovolje dva uvjeta: prvo, terorizam je jedina dostupna metoda u situaciji u kojoj se netko nalazi; i drugo, ono što terorizam čini jedini je način da se spriječi neka *moralna katastrofa* (npr. suprotstavljanje genocidu u Bosni). Pri ovom drugom, jedino se postavlja pitanje kako pojmovno odrediti moralnu katastrofu i može li se ona odrediti samo primjerom. Na kraju svog izlaganja Igor Primorac je naveo neke autore čijim radovima se koristio u svom izlaganju – poput američkog filozofa politike Michael Waltzera, koji je pisao o pravednim ratovima, i australskog filozofa Ton Codyja, koji piše o terorizmu i moralnim zabranama vezanim za njega.

Poslije izlaganja uslijedila je rasprava prvenstveno oko razlikovanja etike, odnosno praktičke filozofije u anglosaksonskoj tradiciji i one kontinentalne, pretežno kantovskog porijekla. Igor Primorac svojim je izlaganjem okupio raznoliku publiku, a dan kasnije održao je i jednako uspješno predavanje polazni-

cima poslijediplomskog doktorskog studija filozofije, te nam ostaje za nadati se da će ga Odsjek za filozofiju u Zagrebu još koji puta ugostiti.

Snježan Hasnaš

Međunarodna konferencija »Re-reading McLuhan. On Media and Culture in the 21st Century«

Back to the future ovaj se put zbio u Thurnau (u blizini Bayreutha, odnosno Nürnberga) od 14. do 18. veljače 2007. u organizaciji Bayreuth Institut for American Studies i uz pomoć institucije »McLuhan Program in Culture and Technology«, odnosno njenoga direktora Derricka de Kerkhovea. Tekst koji slijedi pisan je uz konfenciju kao prisjećanje, ali i prihvaćanje novih impulsa četverodnevnih razgovora o ponovno čitanom, reinterpetiranom i revitaliziranom »guruu modernih medija« – Marshallu McLuhanu. Želja organizatora da se na jednom mjestu nađu i interpretiraju McLuhana različite filozofijske škole, pristupi, discipline, orijentacije, prakse i znanosti – u potpunosti je realizirana.

Od vremena kada su ga pozivale svjetske korporacije da im objasni čime se one zapravo bave – mnogo se toga promijenilo. Slutnja »globalnog sela« zapanjila je snagom svoje realizacije. Premreženo čovječanstvo, zatečeno vlastitim djelom, stavilo je i stavlja u pitanje vlastito iskustvo svijeta. Korporacije su naučile posao. Budućnost je već stigla, kakva će biti budućnost budućnosti? »Guru modernih medija« pred vratima je još modernijih medija. Hoće li oni potvrditi njegove stavove ili će pokazati propuste koji bi tog čovjeka vizije zauvijek arhivirali u povijesti mišljenja? Je li McLuhan još živ?

U Thurnauu se skupilo interdisciplinarno, multidisciplinarno društvo promisliti i još jednom interpretirati McLuhana. U svjetlu novih tehnologija, novih teorijskih i znanstvenih spoznaja, novih iskustava, pa i novih disciplina, koje su odlučile konzimirati misao ovog teoretičara. Konferencija je sučelila vrlo raznorodna razmišljanja inicirana McLuhanom. Bilo je tu i razmišljanja o sveprisutnosti kompjutorskih igara, ženskih pogleda na autorovu intelektualnu određenost o majkom, razmišljanja koliko je toga uistinu McLuhanovoga kada se »odrežu« uplivi raznih autora, povezivanja McLuhanove teorije s ustrojstvom elektriciteta, razlici električkog i elektronič-

kog, interpretiranja ključnih termina, McLuhanovih viceva, atmosfere rada i dijaloga.

Ako je konferenciju suditi po institucijama u čijim je središtima interes za McLuhanovu misao, već bi se u startu moglo govoriti o uspješnim »ekstenzijama« koje McLuhanovu misao održavaju živom. Među njima, naravno, posebno mjesto zauzima, i na ovom skupu aktivan »McLuhan Program in Culture and Technology«. I kad je riječ o tehnološkim inovacijama, McLuhan ne bi bio nezadovoljan skupom u Thurnauu. Prezentirani kompjutorski programi i predavanja o još neistraženim mogućnostima tih programa bili su iznenađujući i inspirativni. No kako je na onom području na kojem se računaju bodovi, na području teorijskih sučeljavanja zagovornika i kritičara McLuhanove teorije?

Jedno od pitanja koje su novinari postavili McLuhanu u jednom od njegovih vrlo uspješnih televizijskih nastupa bilo je: kako on gleda na činjenicu da je od teoretičara medija postao objektom tih istih medija? McLuhanov odgovor (da ljudi sada traže konzekvence) nije dotaknuo dublje dimenzije problema kojeg su novinari inicirali – problema postajanja objektom medija i promjene ponašanja objekta u odnosu na poziciju kritičkog subjekta.

Medij televizije, s voditeljima ograničenoga dometa i stalnom potragom za zdravorazumskom jasnoćom, slikama, vicevima i pojednostavljenjima – mogao je percipirati tek manji dio McLuhanovih teza. U pravilu je riječ o istim stavovima, tako da dvadesetak filmova svjedoči o sjajnom snalaženju McLuhana pred kamerama, ali i podsjećaju na opća mjesta njegove teorije. Otuda i dio nesporazuma između McLuhana i njegovih sljedbenika. Vjerojatno nema države, grada i sveučilišta, gdje se barem jednom dnevno ne spomene globalno selo ili rečenica »medij je poruk«. Televizija je dakle utrla široku autocestu za razumijevanje stavova ovog teoretičara. No riječ je o autocesti po kojoj se kreću mišljenja oblikovana pristupom koji pojednostavljuje. U rezultatu imamo svodenje na opća mjesta koja odbijaju ozbiljnu misao.

Mnogo se toga zamjeralo i zamjera McLuhanu. Gotovo na razini doskočice, teza o digitalnom McLuhanu interpretira se arogantnošću teoretičara koji nije dopuštao kritiku: jedan ili nula – moje ispravno i tuđe promašeno mišljenje! Krećući se uvijek naprijed, ne obrazlažući do kraja svoje teze, McLuhan je otvorio prostor kritici koja će njegove teze interpretirati na razini doskočica (kojima se McLuhan i sam obilato koristio). Aludirajući tako na veliki utjecaj njegove majke na njegovu sveučilišnu karijeru, Ulrike Bergerman se poigrala riječima, pa je umjesto »Extensions of Man« nastalo »Extensions of Mama«.

Gotovo na razini trača prepričavale su se situacije i otkrivali obrasci, primjerice McLuhanova vješta manipuliranja sugovornikom u razgovoru. Hegelovo »tim gore po stvarnost« imalo je očigledno u McLuhanu svoju modernu inačicu, od onoga »Ako vam se ne sviđaju ove moje teze, imam ja i druge...«, pa nadalje. McLuhanu se od njegova vremena do danas mnogo toga zamjeralo. Od svojevrsne narcisoidnosti, sklonosti prema popularnosti, svojevrsnog konzervativizma, ironičnosti u opisivanju sugovornika, metaforičnosti čije su intencije gotovo biblijske naravi, do podilaženja publici (izgovaranja teza koje publika dobro prihvaća jer dobro zvuče, ali čija očigledna problematičnost i nebranjivost otkriva da su upravo zbog toga i rečene). Put prema jezgrovitoj formulaciji, ukoliko prolazi kroz televizijske kraljlike, u velikoj je opasnosti postati put popločan dobrim sloganima, ali koji ne vode nikuda... Biti na takvu putu znači ostati zarobljen u sredstvu kojemu smo namijenili da nas nekuda odvede.

U više su navrata na ovom skupu i Derrick de Kerkhove, ali i drugi, naglašavali katoličku obojenost mnogih McLuhanovih teza. Na isti onaj način na koji je moguće kritizirati teološkičnost Hegelova sustava ili Marxove teze o oslobođenju kao oblik posvjetovljenih teoloških teza o spasenju, moguće je i McLuhanove teze promatrati kao svjetovni oblik u osnovi teoloških postavki. Kritizirati se moglo na dva načina. Ili konkretnim primjerima uzetim iz konteksta, dakle doslovce (primjerice McLuhanovo inzistiranje da je kruh doista tijelo Božje, a vino njegova krv) ili u obliku pronalaženja teološke konfiguracije/strukture koja je prekrivena modernom pojmovnom ambalažom. I premda je drugi način prihvatljiviji i vredniji, skup se uglavnom kretao u kontekstu prvog načina.

Da su se mnogi pozivali na McLuhana pokazano je i na primjeru vrlo specifičnog tumačenja prema kojemu je McLuhan otvarao prostor i prema magijskom, odnosno svim onim oblicima koji se u tom kontekstu mogu osjećati udobnim (horoskop, magija...). I doista, ako se prisjetimo odnosa tipografije spram novih elektronskih naprava, sjetit ćemo se da je upravo u pojavi ovih novih naprava McLuhan vidio prostore za oslobađanje nesvjesnog. (I pojavu Freudovog učenja tumačio je kao posljedicu nove elektroničke implozije...) Knjiga, smatrao je McLuhan, slažući u redove jednolinijski usmjerenu misao, ono nemislivo, u pojam ne-smješteno – gura pod tepih (odnosno u podsvijest). Za razliku od knjige koja je vizualni medij, elektroničke naprave vraćaju nas audijskom, tribalnom svijetu u kojemu primamo informaciju istovremeno na

više načina. To, smatrao je McLuhan, oslobađa ljudsku podsvijest.

Polemika je vođena i oko tehnološkog determinizma odnosno optimizma. Globalno selo kritizirano je kao nova, ovaj put tehnološka utopija (koja se danas pretvara u svoju negativnu opciju). Umjesto »globalnog sela« neki su sudionici razgovora smatrali prihvatljivijom svojevremeno ponuđenu sintagmu - »globalna zajednica«. No McLuhanova metafora donosi nešto što je sintagmom globalne zajednice potpuno nepokriveno. Pogođenost sintagme globalno selo gotovo je mitskog karaktera, jer je McLuhanova ideja da nas novi mediji vraćaju tribalnoj sveprisutnosti informacija o svemu i svačemu. I to ne samo ozbiljnih i vrijednih informacija, nego upravo suprotno: u selu svi o svima znaju sve i to odmah, i to ponajprije ono najgore...

Pokazuju li primjeri izravnih prijenosa ratnih osvajanja američkih trupa da je nešto pogrešno u McLuhanovom tretiranju televizije kao hladnog medija? Ostaje li gledatelj doista »neuključen« i »neangažiran« dok gleda izravan prijenos rata? Ako je i istina da se gledatelj ne mora posebno angažirati da bi, gledajući televizijsku emisiju, donio sud o nastupu nekog političara, glumaca, znanstvenika ili novinara. Pitanje je međutim koliko su iščekivanja novih kadrova svrgavanja nepoćudnih režima, vješanja diktatora i sl., nešto što traži manje uživljanja od recimo užitka u trivijalnoj literaturi ukoričenoj u mediju knjige? Ili je opet pogođena sama bit prijenosa rata: gledatelj je pasivni promatrač »serviranoga« rata koji se događa nekome drugome i kojega će, kako bilwetovci kažu, pogledati prije spavanja.

Ponekada vrlo provokativnim McLuhanovim tezama na ruku ide vrijeme proteklo nakon njegove smrti. Primjerice, davno je ustvrdio da će prelaskom na alfabet doći do velikog ekonomskog rasta u Kini. Kao što je uglavnom poznato, McLuhan ljude fonetskih znakova smatra agresivnima (budući da strukturiraju svoje namjere pravocrtno poput slaganja znakova u riječi i rečenice), dok ljude koji se koriste slikovnim znakovima vidi neopsjednutima jednolinijskim obrascima. Je li riječ o koincidenciji ili dalekosežnom obrascu ljudskog ponašanja? Kina će u relativno bliskoj budućnosti, predviđalo se na skupu, nadmašiti ekonomski položaj SAD. Ovoj McLuhanovoj misli o iznenadnom napretku Kine u osnovi leži stav da je nemoguće operirati s tako malim i toliko apstraktnim znakovima poput oznaka za slova, a da to ne ostavi traga

na nama. Kao što je poznato, upravo je odluka o rabljenju ovih sitnih čestica (bez značenja), prema McLuhanu vodila odustajanju od niza dimenzija (i to otvara prostor građenju podsvjesnoga).

Link na Heizenberga nadaje se sam od sebe. Ako naime ne možemo instrumentima ući u svijet atoma a da ne poremetimo taj svijet (odnosno da ne dobijemo već djelomice našim instrumentarijem obrađenu sliku) – realnim se postavlja pitanje: možemo li svesti komuniciranje na jezik apstraktnih znakova, a da nas to komuniciranje i ta odluka ne odrede u bitnome.

Još dublju analizu zahtijevaju McLuhanovi stavovi kojima se određuje da Platonove Ideje i sama ideja Istine – nisu mogući bez fonetskih znakova, te kako su Grci i Rimljani oblikovali svijet po obrascu oblikovanja rečenice.

Interesantno je da ulazak u propitivanje utjecaja na McLuhana otkriva posebnu ulogu Wyndhama Lewisa, o kojemu je i inače McLuhan pisao vrlo pozitivno. U jednom intervjuu kojeg je McLuhanova supruga dala nakon njegove smrti, upravo se Lewis označava osobom koja je imala posebno mjesto u McLuhanovom intelektualnom životu. Riječ je o čovjeku koji je sam sebe smatrao slikarom, novinarom, piscem, filozofom, umjetnikom... i od koga je McLuhan preuzeo niz svojih temeljnih teza.

Posebno je interesantno da Lewis svoj »vorticizam« određuje u suradnji s talijanskim futurizmom. Wolfgang Hagen u svom tekstu *Die Closure der Medien: Wyndham Lewis und Marshall McLuhan* kaže da je McLuhanov pojam *closure* zapravo Lewisov *vortex* te da bi u tom smislu McLuhanov poznati slogan trebao glasiti: »The medium has been Vortex. That is Message«. Veza između avangarde i McLuhana nikada nije bila bliža.

Svojom pojavom, metaforama, jezikom, bliskošću s književnošću, smatra Hagen, McLuhan zapravo zauzima poziciju umjetnika i pita se koliko je ta i takva pozicija svojevrsna ekstenzija Wyndhama Lewisa.

McLuhan je umjetnike vidio kao eksperimentatore medija. Neki umjetnici, primjerice Nam June Paik, potvrđuju ovakvo određenje. Igrajući se s medijima Paik se igrao među ostalim i s fotografijama McLuhana, ali i s idejom prve satelitske televizijske veze između New Yorka i Pariza. Umjetnička praksa tu se može razumjeti kao preliminarno eksperimentalno istraživanje medija ili, kako bi Benjamin mislio, sredstvo za ublažavanje šokantnih iskustava koja donose novi mediji.

Ostalo je naravno u zraku nedomišljeno je li samo koincidencija činjenica da se procesom industrijalizacije zbiva specijalizacija u rad-

nom procesu (koja radni proces svodi na ponavljanje jednog specijalističkog pokreta) i to istovremeno kada se boja oslobađa predmetnosti, kada glazba istražuje ton, a književnost riječ, glas, zvuk, montažu, zaum...

Razlika u pristupu anglo-američko-kanadskog od europskog, konkretnije njemačkog, pristupa najviše se vidjela u pristupu medijima. Prekooceanska struja zamjerala je europskim misliocima (uključujući i frankfurtovece) da svoja razmišljanja o medijima uvijek smještaju u kontekst društvenih odnosa, u krajnjoj liniji filozofije. Istovremeno, ponekad su govorili o tehnologijama koje sami nisu niti koristili (Derrida i e-mail). Europski mislioci, smatraju oni, u osnovi se nikada i nisu bavili medijima nego isključivo kritikom medija i njihove uloge u društvu. Razumjeti ih, nisu značajno pokušavali, niti uspijevali.

Na skupu se moglo čuti da je Derridina *Gramatologija* zapravo omaž McLuhanu; da je Derrida citirao iste dijelove iz Joycea (bez spominjanja McLuhana), ali i da je ponovno vratio video u sferu filozofijskih razmišljanja.

McLuhana ne treba samo ponovno čitati nego i ponovno pisati, teza je to Jensa Hausera, koji je predstavio svoj projekt povezivanja grupa zainteresiranih intelektualaca oko posebnih tema. Te su grupe gradile, dograđivale i izgradile viziju budućnosti medijskog upliva na čovjeka. Dobiveni materijal bio je pretpostavka za govor o budućnosti budućnosti medija. Optimističnost stavova ovog sudionika o mogućoj kvalitetnoj uporabi medija u budućnosti, proizvela je pozitivno ozračje, koje je pomalo i odredilo završne dionice skupa.

Ponovno čitanje McLuhana. Sugestija je koju nameću vrijeme i sredina u koju smo svakodnevno ukorijenjeni. Ponovno promišljanje teza koje se nisu uklopile u središnju liniju interesa europske filozofije. Ali kako čitati McLuhana?

Problemi s McLuhanom (još jednom je evidentirano i na ovom skupu) započinju s njim samim. Njegov pokušaj otklona od »linearnog govora« usidrenog u tipografiji i pismu – ponekad u najmanju ruku zbunjuje čitatelje, ali i slušatelje njegovih predavanja. McLuhan je, rečeno je, reinterpretirao i samog McLuhana, redefinirao pojmove, razmišljao cirkularno, što god to značilo i kako god to zvučalo europskom misaonom kontekstu. Pa ipak.

Svakodnevno interaktivno komuniciranje slike, teksta, glasa, filma – pojedinaca i grupa – ponovno je u središte promišljanja stavilo ideju posredovanja. Ideju koju poznaje tradicionalna filozofija, ali koja, pojavom svijesti o umnažanju, medijskom posredovanju i svijesti o promjeni recepcije, kao i samom upo-

rabom tih sredstava – postaje sve značajnija. Tu je McLuhan postavio pitanja na koja još nismo odgovorili.

Još je jedan razlog zašto McLuhan nije ugrađen i prihvaćen u onoj mjeri u kojoj njegovi sljedbenici to traže: u osnovi, McLuhan je bio anti-profesor, zagovornik proturječnih teza, ekscentričan i isključiv, kritičar tradicionalnog načina mišljenja i prenošenja znanja. Iz njegovih je riječi lako očitati implicitnu kritiku srednjovjekovnog sustava sveučilišne strukture.

Danas bismo rekli da je bio sjajan performer. Dijelovi njegovih predavanja sjajno se uklapaju u artistički intonirane filmove njegovih nasljednika i interpreta. Implicitna poruka njegovih nastupa, načina predavanja i interesa za medije bila je zapravo: ako već utječem na ljude predavanjima, neka ta predavanja budu inspirativna i zabavna, uvjerljivo i dobro izvedena. Istinu ionako tražimo tek kao pokriće za vlastito odustajanje od umjetnosti. Bio je majstor.

No pitanje koje nije problematizirano na skupu, a nameće se kao prostor približavanja dvije škole i dva pristupa: može li McLuhanova teorija utjecati na teoriju spoznaje? Ima li u tom području prostora za ozbiljan rad? Naime, zarobljeni slikama McLuhana u pozama pred reflektorima, zarobljeni njegovim jezgrovitim i popularnim sintagmama – kritičari nerijetko stvaraju sud o ovom teoretičaru i prije nego dopuste njegovu mišljenju da se prikaže u svim svojim dimenzijama.

S neku drugu stranu simpatičnosti ili nesimpatičnosti, dobronamjernog ili zlonamjernog interpretiranja teza; odmjerjenosti ili neodmjerjenosti samog McLuhana – jedno je sigurno: temeljna filozofijska pitanja o spoznaji, o istini i teorijama istine, o povijesnom napredovanju filozofijskih teorija koje su stvarane i napuštane, o metafizičkim i drugim utemeljenjima misli, itd., sve to sugerira još jednu dimenziju – od pitanja uspješnosti ili neuspješnosti prijenosa poruke, teksta, istine, sve smo bliži promišljanju temeljnog pitanja odnosa medija i kreiranja ideje istine i istine same, odnosno pitanju implicitne ili eksplicitne, priznate ili nepriznate, »medijske« obojenosti svakog filozofijskog pristupa.

Dok se to ne dogodi svima nam se može pripisati ponašanje Nixona iz McLuhanovog vica: McLuhan se naime retorički pitao što bi Nixon rekao putnicima da je bio kapetan Titanica, a onda odmah i odgovorio kako bi Nixon izvijestio putnike da će se brod zaustaviti radi uzimanja leda...

Sead Alić

Predavanje Marine Sbisà **»Kontekstualizam«**

Na Filozofskom fakultetu u Rijeci 27. veljače 2007. gostovala je Marina Sbisà (University of Trieste), čije je predavanje bilo posvećeno suvremenom semantičkom, odnosno kognitivnom kontekstualizmu, i to s aspekta rasprave o značenju. Temeljno pitanje od kojega je Sbisà krenula tiče se veze između našeg shvaćanja rečenice i rezultata naše procjene te rečenice s obzirom na njezinu istinitost ili lažnost. Drugim riječima, pita Sbisà, mora li se značenje rečenice promijeniti svaki put kada izgovaramo tu rečenicu, te poprima li ona činom izgovaranja drukčiju istinitosnu vrijednost? U konačnici, mijenjaju li se i kako istinitosni uvjeti rečenice, ovisno o tome tko i u kojim prilikama izgovara tu rečenicu, te ukoliko se mijenjaju, kako onda govornici zahvaćaju značenje te rečenice svaki put kada je izgovorena?

Svoje tumačenje kontekstualizma Sbisà započinje tvrdnjom kako su dva glavna inspiratora suvremenog kontekstualizma Austin i Wittgenstein, te da se glavno filozofsko uporište kontekstualizma sastoji u tri osnovna cilja što ih si kontekstualisti zadaju: (i) obznanjivanje položaja čovjeka, (ii) davanje prikladnog objašnjenja za način na koji položaj čovjeka utječe na jezik i govor, (iii) davanje prikladnog objašnjenja za način na koji položaj čovjeka utječe na ljudsko mišljenje, znanje i djelovanje. S aspekta kontekstualizma, primarno postaje dati zadovoljavajuće tumačenje konteksta.

Stajalište s kojega je Sbisà započela raspravu, *mainstream semantic contextualism*, kontekst definira u kognitivnim i propozicijskim terminima; odnosno, kontekst uključuje sve propozicije u koje govornik vjeruje ili sve propozicije koje su na neki drugi način aktivne u njegovu umu. Tri su osnovne teze na kojima se temelji ovaj tip kontekstualizma: (i) svako izgovaranje rečenice predstavlja samo nepotpunu propoziciju, (ii) kontekst omogućuje sudionicima diskursa da obogate nepotpunu propoziciju kako bi dobili potpunu propoziciju, (iii) istinita vrijednost rečenice varira svaki put kada ju izgovaramo, zato što svaka od tih izgovorenih rečenica izriče drukčiju propoziciju. Kontekst pripada komunikacijskoj situaciji, jednako kao što pripada i svakom individualnom govorniku. Što se značenja tiče, semantički kontekstualizam drži kako je pri svakom izgovaranju rečenice dio lingvističkog materijala oblikovan da bi izrazio propoziciju. Propozicija se može identificirati s nekim kognitivnim ili apstraktnim entitetom, ali u konačnici ona određuje

istinitosnu vrijednost izgovorene rečenice u svakom mogućem svijetu. Stoga propozicija izražava značenje, odnosno sadržaj izgovorene rečenice. Sbisin je primjer sljedeći:

Kontekst 1:

Nina: »John je spreman«

Kontekst 2:

Nina: »John je spreman«

Istinitost ovih rečenica, prema kontekstualizmu, ovisi o tome tko izriče rečenicu, u kojim uvjetima i na koga/što se odnose informacije. Tako će u jednom kontekstu John (taj i taj) biti spreman za jednu aktivnost, a u drugom kontekstu neki drugi John bit će spreman za neku drugu aktivnost. Bitno je uočiti kako nema temeljnog značenja niti uvjeta istinitosti koji bi bili zajednički svim izgovorenim rečenicama *John je spreman*.

Sbisà nastavlja raspravu pokušavajući odgovoriti na prigovore koje su semantičkom kontekstualizmu uputili E. Lapore i H. Cappelan. Oni smatraju kako je tvrdnja da rečenice zapravo izriču nepotpune propozicije netočna i potpuno irelevantna za semantiku. Njihov glavni prigovor, kojega su iznijeli protiv ovog tipa kontekstualizma, započinje tezom kako rečenice imaju minimalne semantičke uvjete istinitosti koji se ne mijenjaju kroz kontekste. Da bi opravdali svoju intuiciju, pozivaju se na interkontekstualne diskvotacijske izvještaje:

Kontekst 3:

a) »Nina je rekla da je John spreman.«

b) »Nina je rekla da je John spreman.«

c) »U oba konteksta Nina je rekla da je John spreman.«

Njihova je argumentacija sljedeća: ako su kontekstualističke tvrdnje ispravne, tada dvije rečenice što ih je Nina rekla izražavaju različite propozicije. Ali, izgovorena rečenica u c) primjeru, da-rečenica, ne može izražavati više od jedne propozicije te bi, po kontekstualizmu, c) rečenica trebala biti nemoguća. Međutim, intuicija nam govori da je c) istinit. Dakle, zaključuju Lapore i Cappelan, obje izgovorene Ninine rečenice moraju izražavati istu semantičku propoziciju. Sbisà smatra kako ovaj argument nije valjan, iz razloga što nije potpuno jasno da je izvještaj zaista indirektan, odnosno, tvrdi Sbisà, izvještaji mogu sadržavati skrivene citate i oslanjati se na originalni kontekst za interpretaciju određenih riječi.

Drugi prigovor o kojem je Sbisà raspravljala tiče se argumenta iz nepotpunosti (*incompleteness argument*). Naime, ukoliko je istinita tvrdnja da rečenici (primjerice: »Kiši.«) ne možemo pripisati istinitosnu vrijednost ukoliko ju ne specificiramo (»Kiši u Rijeci dana 27. velječe.«), tada, tvrde Lapore i Cappelan, dolazimo do regresa, odnosno uvijek mora-

mo dodatno specificirati rečenicu («Kiši u Rijeci dana 27. veljače u 13h...»). Sbisà se nadovezuje na ovaj prigovor i tvrdi kako on ukazuje na samoporažavajuće posljedice što ih semantički kontekstualizam ima: naime, potencijalno beskrajna ekspanzija izražene propozicije generirana je kognitivnom prirodom konteksta kojem kontekstualisti pribjegavaju. Budući da oni vjeruju kako im je potrebno više informacija prije no što procjene je li izgovorena rečenica istinita ili lažna, kontekstualisti traže te informacije u govornikovu kognitivnom kontekstu: dodatne informacije stoga poprimaju oblik proširene verzije onoga što govornik misli. Nasuprot tome, tvrdi Sbisà, kontekstualizam koji se ne oslanja na kognitivni kontekst ne bi trebao beskrajnu ekspanziju, ne bi generirao argument nepotpunosti i ne bi bio izložen kritici zbog toga. Međutim, *mainstream* kontekstualizam suočen je s tim problemima, zbog toga što on uključuje kognitivne i propozicijske elemente. Takav kontekstualizam ne može postići ciljeve što ih filozofi žele postići te, štoviše, ima samoporažavajuće posljedice s obzirom na te ciljeve: *mainstream* kontekstualizam insistira na tvrdnji da značenje i istinitosna vrijednost variraju među kontekstima, ali ujedno traže propozicije negdje izvan izgovorenih rečenica. Međutim, jednom kada dođemo do propozicije, istinitosna je vrijednost utvrđena zauvijek u svakom mogućem svijetu. Osim toga, istakla je Sbisà, ako dođemo do propozicije, izašli smo iz položaja-konteksta, a time i iz kontekstualizma. Do ovoga dolazi zbog toga što je poimanje propozicije i istinitosne vrijednosti vezano fregeovskom pričom: propozicija je nešto što nas vodi do istinitosnih vrijednosti i uvijek do iste istinitosne vrijednosti. U kognitivnom kontekstualizmu realne cjelovite propozicije ne mogu se *per se* komunicirati niti dijeliti, ne mogu biti formulirane u riječima: jezik je ne-adekvatan formulirati ih. Kognitivni karakter konteksta vodi k nemogućnosti uspostavljanja komunikacije, što se može prevladati samo postularanjem univerzalnih unutarnjih mentalnih struktura ili čak sadržaja.

Došavši do tog zaključka, Sbisà je u završnom djelu predavanja izložila »alternativni kontekstualizam« prikazavši njegove predstavnike, J. Austina i Ch. Gaukera. Austin se bavi osjetljivošću konteksta za procjenu istinitosti/lažnosti nasuprot osjetljivosti konteksta izraženih propozicija ili značenja i oslanja se na koncepciju konteksta u kojem objektivni faktori imaju glavnu ulogu. Kontekst kojega razmatra uglavnom je situacijski, a prilikom govornog akta govornik mora uzeti u obzir ima li pravo, s obzirom na činjenice kojima raspola-

že i na znanje o činjenicama, te ovisno o svrsi zbog koje govori – je li prikladno izreći, odnosno ustvrditi određenu tvrdnju. Gauker se suprotstavlja kognitivnom kontekstu i definira kontekst kao skup jednostavnih rečenica i negacija jednostavnih rečenica, tako da (i) sve radnje koje su u suglasju s njim relevantne za cilj razgovora dobar su način za postizanje tog cilja i (ii) niti jedan vlastiti podskup tog skupa nema tu osobinu. Sadržaj konteksta tiče se onoga što je objektivno relevantno ciljevima konverzacije u svjetlu situacije u kojoj se događa konverzacija. Riječ je o objektivnom kontekstu koji je transcendentan u odnosu na um. Budući da Gauker ne koristi propozicije, u kontekstu ovog tipa rečenice prirodnog jezika evaluirane su ovisno o tome pripadaju li kontekstu.

U zaključnom dijelu predavanja, Sbisà je istaknula kako alternativni/objektivni kontekstualizam nije ni univerzalistički niti relativistički. Ne postavlja se pitanje mogu li različiti govornici u različitim situacijama shvatiti istu propoziciju, jer se komunikacija definira kao akcija/interakcija/koordinacija akcije. Budući da prelazimo iz jednog konteksta u drugi, mogući su intertekstualni govorni izvještaji. Naš jezik može dohvatiti bilo koju stvar, ali uvijek u jednom kontekstu i u jednoj prigodi izgovaranja rečenice. Iz tog bismo razloga, zaključila je Sbisà, trebali preferirati objektivni kontekstualizam.

Iris Vidmar

Međunarodna konferencija

»Lik i djelo Gaje Petrovića.

U povodu 80. obljetnice rođenja Gaje Petrovića«

Vijećnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu 10. ožujka 2007. bila je mjestom održavanja međunarodne konferencije posvećene Gaji Petroviću u povodu 80. obljetnice njegova rođenja. Skup, održan u organizaciji Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, okupio je brojne sudionike koji su se, često neskrivenih emocija, prisjećali lika i djela Gaje Petrovića.

Nakon otvaranja skupa, Milan Kangrga je, kroz sjećanja na druga, prijatelja i suradnika Gaju Petrovića, u kratkim crtama naveo aktivnosti ovog »samozatajnog, ali i nepokolebljivog borca za svoja uvjerenja«. Istaknuo je

pokretanje časopisa *Pogledi i Naše teme*, koji su vodili do osnivanja eminentno filozofijskog časopisa – *Praxis*. I Korčulanska ljetna škola mnogo je dugovala Petrovićevoj radnom angažmanu i entuzijazmu. Unatoč doprinosima kako časopisa tako i Škole, danas je njihov značaj marginaliziran. Mišljenja da je barem dio navedenih aktivnosti i od širega značaja, Kangrga je svoje izlaganje zaključio prijedlogom o upućivanju zahtjeva za imenovanje jedne ulice imenom Gaje Petrovića.

Zajedničkih studentskih dana u Lenjingradu i Moskvi prisjetio se Ivan Kuvučić, dajući živopisan uvid u način života i studiranja, ali i prevladavajuće misaone klime, koja je zahtijevala veliku sposobnost snalaženja i odlučnost. Naveo je da je već u tim ranim studentskim danima Gajo Petrović polako, ali konzistentno i argumentirano, dovodio u pitanje temelje marksističke sovjetske filozofije, a i njegovo je kasnije djelovanje bilo karakterizirano stalnim pritiscima državne birokracije. O aporijama Petrovićeve bića prakse govorio je Žarko Puhovski tematizirajući osnovno polazište praxis filozofije: »Čovjek je biće koje biva na način prakse«. Slijediti tu misao znači otvarati prostor skretanju u praktičnu filozofiju te na koncu i odlazak iz filozofije, što je Petrović dobro naslutio i pokušao teorijsko-filozofijski »očuvati« koncept čovjeka kao bića prakse. Korak k napuštanju filozofije mogao se primijetiti u formulaciji o kritici svega postojećeg, koja je osvještavala nužnost napuštanja filozofije za one koji su čovjeka shvatili samo kao stvaralačko biće, biće prakse. Petrović 60-ih godina skreće ka »mišljenju revolucije«, naizgled radikalnom konceptu, no koji otvara prostor povratku akademskom filozofiranju. No, koliko god Gajo Petrović odbijao teorijski raspravljati o politici, politički je bio jasno osviješten, pri čemu je, kako Puhovski navodi, u politici bio čisti lenjinist.

»Praxis Gaje Petrovića« bio je tema izlaganja Božidara Jakšića. Naveo je da je sam časopis bio iznimna institucija, no da je naziv praxis filozofa formuliran od strane brojnih protivnika časopisa. Naime, kako Jakšić ističe, nije postojala takva jedinstvena filozofska orijentacija oko koje bi se okupila iznutra koherentna skupina. Usprkos tome, Petrović je naglašavao da je bolje časopis i ugaziti nego mu pod pritiscima mijenjati orijentaciju ili raditi kompromise. U samim pritiscima na časopis Jakšić ne vidi ništa iznimno, budući je svaka aktivnost koja nije bila pod apsolutnom kontrolom režima bila podvrgnuta napadima i osudama. Ujedno je naglasio da bi za buduće naraštaje bilo dragocjeno organizirati ostavštinu Gaje Petrovića koja bi, osim vrijedne građe i očuvanja uspomene na ovoga zna-

čajnog filozofa, predstavljala i nezaobilazan materijal za istraživanje specifičnosti duha vremena.

Hotimir Burger tematizirao je pitanje aktualnosti filozofije prakse. U izlaganju je ocrtao bitne aspekte pojma prakse, kako su ga razumijeli naši filozofi, a potom ilustrirao njegovu aktualnost u djelima suvremenih filozofa. Pojam prakse kod naših filozofa tako je bio prije svega pod utjecajem radova ranog Marxa, no i pod utjecajem filozofije egzistencije. Pritom je skicirao Petrovićeve stavove i razvoj misli, ali i misli Vranickog, Grlića, Bošnjaka, Kangrga te Heideggera, Gadamera i Thomasa Rentscha, najbližeg filozofiji prakse kako su je razumijeli naši filozofi.

Vlado Struk naglasio je da je danas aktualno ono što je Gajo Petrović mislio, pisao i svojim životom potvrđivao. Uz to, ostavio je traga svojom karizmatskom ličnošću, suzdržanošću, smirenošću, ali i usredotočenošću, a njegovi radovi i danas pobuđuju pažnju svojom aktualnošću.

O Gaji Petroviću kao istaknutom logičaru govorio je Goran Švob. Petrović je bio i predstojnikom Katedre za teorijsku filozofiju koja je obuhvaćala i logiku, kojom se ozbiljno bavio, no zasigurno manje od doprinosa koje je mogao dati u tome području. Tomu svjedoči i udžbenik iz logike za srednje škole, kojeg je Petrović napisao po narudžbi i uključio u njega znatno šire sadržaje od traženih, uz definitivno napuštanje psihologizma u programima logike radikalnom time prekidajući sa tradicijom naslijeđenom iz 19. stoljeća. U konačnici, unatoč određenim nedostacima, taj bi udžbenik mogao figurirati kao kvalitetan uvod u filozofiju i temeljne filozofske pojmove. No, i pišući o, primjerice Marxu ili Heideggeru, do izražaja je došla Petrovića sklonost analizi. Njegovim radom logika je postala respektabilan dio filozofskog, i ne samo filozofskog, obrazovanja, a uveo je i simboličku logiku kako u srednje škole tako i na Filozofski fakultet.

Do koje je mjere pojam praksis mišljen kao individualan, odnosno kolektivan, te, s druge strane, do koje mjere pojam praksisa otvara ili na novi način postavlja pitanje o odnosu između misli i djela, pitanja su koja tematizira Gvozden Flego u svome izlaganju. Vezano uz prvo, kolektivna samoznaka moguća je u tvrdnji da je čovjek biće odnosa, no ta tvrdnja zahtijeva dodatne razrade, a može upućivati i na nemogućnost uzimanja politike kao predmeta filozofijskog istraživanja. Pojam prakse tako je ostao misaono individualistički, sa mogućim socijalnim konsekvencijama. Revoluciju razumijeva kao krajnju posljedicu prakse, pri čemu revolucija kod Gaje Petrovića ni u kom slučaju, prema Flegi, nije mišljena

u nekom od svojih partikulariteta. Revolucija je bila mišljena kao autentično slobodno ljudsko djelovanje, kao prostor potpune ljudske slobode o čemu Petrović govori kao o misli revolucije (misao-revolucija). Flego navodi i nekoliko pozitivnih, kao i negativnih aspekata iz koncepcije čovjeka kao umnog, djelatnog i praktičnog bića. Pojam prakse, odnosno pitanje kako preko neposredne pragme doći do pojma prakse, posljednjih petnaestak godina ponovno postaje aktualnim.

Gajo Sekulić u svome je izlaganju nastojao suočiti misli o toleranciji Gaje Petrovića sa onima Rawlsa i Habermasa. Petrović, kad piše *Mišljenje revolucije* kaže da je to tek prvi korak te, poput Rawlsa, Rortyja i Habermasa, navodi da je potrebno pružiti otpor. Pišući o toleranciji, Petrović tako snažno kritizira vodeća misaona strujanja. Kako biti tolerantan prema netolerantima, pitaju se i Petrović i Rorty i Habermas. Petrović, u studiji *Istina i pluralnost*, zaključuje da prava tolerancija preferira netolerantnu istinu. U daljnjem izlaganju, Sekulić povlači zanimljive paralele između mišljenja Gaje Petrovića i Richarda Rortyja.

Nakon promocije knjige Veselina Golubovića *Filozofija kao mišljenje novog*, autor je otvorio drugi dio konferencije izlaganjem pod nazivom »Čemu mislioci u oskudnom vremenu?«. Pritom je naglasio da je vodeće pitanje Gaje Petrovića, pitanje o mogućnosti revolucije, izvan svake historijske, no nipošto ne i povijesne fenomenalnosti, a koje se oblikovalo iz početnog pitanja o mogućnosti čovjeka. Za njihovo je povezivanje, Golubović napominje, sam već prije dvadesetak godina predložio naziv *metafilozofija prakse kao mišljenja revolucije*, koji bi, kako navodi, bio i u duhu Petrovićeva shvaćanja: mišljenje revolucije ne znači odbacivanje, nego nadilaženje tradicionalne filozofije te je po tome bitno filozofskije od bilo koje dosadašnje filozofije. Praksa je svaka ljudska djelatnost ukoliko je slobodna i stvaralačka, ona je samoootuđena djelatnost, a takva je jer je u svojoj biti, u svojim najboljim mogućnostima, upravo slobodna i stvaralačka. Povijesno nastalo samoootuđenje čovjeka može biti u osnovi i povijesno prevladano. Bit stvaralaštva je proizvođenje novog, a to je i povijest, dok je ostalo puka historija.

Gaje Petrovića u ulozu prvog voditelja poslijediplomskog studija filozofije u Hrvatskoj prisjetila se Gordana Škorić, navodeći da se od Petrovića moglo učiti ono što filozofski zaista jest bitno, prodrijeti do originalnih mišljenja i zaobići razine fraza i zakučaste terminologije. Za Petrovića je tako i politika bila moguća samo pod navodnicima, smatrajući da je moguće odgovarajuće područje za

elaboraciju filozofskih misli upravo umjetnost. Kroz analizu misli Gaje Petrovića i nekih aspekata suvremene njemačke filozofije, na kraju zaključuje da interpretacija čovjeka kao bića prakse treba proizlaziti iz horizonta moderne, dok interpretaciju Petrovića kroz filozofiju umjetnosti ipak ostavlja po strani.

Humanizam u djelu Gaje Petrovića tematizirala je Barbara Stamenković u izlaganju nastalom u suradnji sa Linom Veljakom. Svako istinsko promišljanje o čovječnosti čovjeka mora polaziti od temeljnog pitanja: što znači biti čovjek? Kako, dakle, smisleno pitati o ljudskoj prirodi? Petrović odbija o čovjeku promišljati bihevioristički, nego, filozofirajući iz humanističkih premisa, govori o čovjeku kao slobodnom, kreativnom i stvaralačkom biću kojeg promiče filozofija prakse na tragu egzistencijalizma i nedogmatskog marksizma. Petrović insistira na praktičnom rehumaniziranju čovjeka, kako na individualnom tako i na društveno-političkom planu.

Mlade istraživače misli Gaje Petrovića zastupao je i Joško Žanić koncipirajući svoje izlaganje problemski, nastojeći dati doprinos polemici oko logičkog statusa i prihvatljivosti principa verifikacije sa stajališta Gaje Petrovića i Borana Berčića. Nakon pregleda njihovih pozicija, kao i pozicije Michaela Dummetta, Žanić iznosi argumente kojima upućuje na njihove manjkavosti te nudi moguće rješenje navedenog problema. Zaključuje da je navedeni princip smislen, ali i prestroj (eliminira umjetnost iz kognitivne sfere, a metafiziku svodi na lošu umjetnost), a uz to je i paradoksalan što sve rezultira njegovim današnjim neprihvatanjem. U konačnici, princip verifikacije je neodrživ, što podupire i Petrovićev stav.

Oslanjajući se na tekst »Odgovornost intelektualca danas«, Slobodan Sadžakov razmatra tko se može nazivati intelektualcem, kakve kriterije mora zadovoljiti i, time impliciranim neizbježnim pitanjem - što intelektualac treba činiti, kao i pitanjem odgovornosti. Petrović navodi da intelektualac treba biti mislilac, a to je ako misli ono bitno – smisao čovjekova bivstvovanja u svijetu, misli mogućnost izmjene postojećeg i sudjeluje u stvaranju novog. Na tome tragu Sadžakov uočava i paralelu sa Petrovićevom biografijom, odnosno njegovu opozicionalnost spram prevladavajućih mišljenja iz koje, sagledavajući iz današnje perspektive, možemo iščitati njegov respekt prema humanizmu, proistekao iz duboka uvjerenja. Svojim radovima zalagao se za put »od karikature ka originalu, od umrtvljene misli ka živju«. Svojim životom i jasno izraženim kritičkim stavom, Petrović je ostavio traga, za razliku od mnogih, možda i »pomodnih«, onovremenih kritičara, jer »ideje vrijede

onoliko koliko vrijede ljudi koji ih zastupaju« zaključuje Sadžakov.

Gracijano Kalebić razmotrio je značajne uloge Marxa i Heideggera u Petrovićevo djelu, dotičući se pritom i Ernsta Blocha. Navodi da se i Petrović i Bloch slažu u tome da se ono »se«, odnosno ono »mi«, može i mora mijenjati u smislu radikalne humanizacije, a kao bitnu razliku ističe da Petrović polazi sa onto-antropo pozicije, a Bloch sa onto-socio pozicije, dok oboje promišljaju i dovode u pitanje bitak i čovjeka. Daljnjim, na žalost slušateljstva, dosta šturim izvodima, Kalebić dolazi do zaključka o postojanju i teoloških aspekata u misli Gaje Petrovića.

Mladen Labus je u uvodnoj napomeni istaknuo podatak da je Petrović utemeljitelj Zavoda za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu koji je predstavljao institucionalni oblik znanstvenog rada s zamašnom produkcijom članaka, knjiga, magisterija i doktorata, a i biblioteke Filozofska misao, u što je Petrović ulagao silnu energiju sve do ukinuća Zavoda početkom 90-ih godina. U izlaganju je Labus razmotrio Petrovićevo mišljenje o mogućnosti stvaralaštva koje se provlači kroz niz njegovih radova. Pritom je istaknuo pitanja: je li stvaralaštvo bit čovjeka i je li čovjek danas uopće moguć? Zaključuje da se Petrović sa svojom svojom misaonom straću zalaze za stvaralaštvo kako bi čovjek progovorio svojim istinskim jezikom – slobodom, te ga nalazi u mišljenju revolucije kao najvišem obliku stvaralaštva.

»Revolucija i intervencija. O utopijskom elementu praxis« naziv je zanimljiva izlaganja Borislava Mikulića koji se odlučuje na prikaz medijskog dokumenta – grafičke montaže (objavljene 24. ožujka 1993. u *Nedjeljnoj Dalmaciji*, a koja je sačinjena od dijela polemičkog teksta Branimira Donata *Malo blaži krvnik* i fotografije (autor je Mio Vesović), dok je autor umjetničkog eksponata Mladen Stilinović). Mikulić naglašava da efekt montaže nije u pretpostavljenoj nakani impliciranja proglašenja kraja filozofije (povodom skore smrti Gaje Petrovića), već upravo u doslovnosti slike spomenika. Na tome tragu moguće je pozitivno čitanje predočene konstrukcije koja odražava duh vremena, ali i značaj imena Gaje Petrovića, doslovno *muzikalizacije* onoga doprinosa Praxisa što ga u cijelom svojem filozofskom opusu Petrović naziva mišljenjem revolucije. Iako uočava intrigantnost izraza »mišljenje revolucije«, Mikulić naglašava i druge izraze, primjerice – intervencija (kako cjelokupni opus Gaje Petrovića naziva Jean-Luc Nancy). U posljednjem dijelu izlaganja Mikulić opisuje filozofski suficit praxisa, prethodno ga nazvavši uto-

pijskim efektom, na zanimljiv način uvodeći Žižekovu terminologiju.

Budućnost se dogodila, trebamo promisliti kakva je budućnost budućnosti, McLuhanovski započinje svoje multimedijalno izlaganje Sead Alić. Referat »Praksa avangarde i avangarda prakse: McLuhan u svjetlu pojma prakse Gaje Petrovića« predstavlja pokušaj ukazivanja na neiskorišteni horizont razumijevanja Petrovićeve određenja prakse, a koja, u svjetlu novih medioloških spoznaja iniciranih McLuhanom, sugerira prevrednovanje pitanja istine prema kontekstu ozbiljenja umjetničkog. Usporednim prikazom nekoliko bitnih elemenata avangarde, McLuhanovih i Petrovićevih misli, zaključuje da se Petrovićevo: čovjek je biće prakse, kod McLuhana pokazuje kao: čovjek je biće određeno svojim ekstenzijama i bit će onoliko slobodnije koliko je svjesnije njihovih utjecaja. Nema slobode bez prakse niti prakse bez slobode; samo su umjetnici, dakle - praktičari slobode, oni koji to mogu ranije osjetiti.

Nakon održanog skupa možemo zaključiti da bi se o liku i djelu Gaje Petrovića moglo govoriti mnogo više nego što je to moguće tijekom jednodnevne konferencije. Mnogi elementi bogate biografije i bibliografije ovoga svestranoga intelektualca i na ovome su skupu osvijetljeni sa različitih, ponekad i prilično inovativnih, pozicija. Razradenost i slojevitost filozofske intervencije Gaje Petrovića (da se poslužimo riječima Jean-Luc Nancyja) otvara prostor istraživanjima, aktualiziranjima, pa i rehabilitiranjima njegove misli tako da, unatoč komemorativnog ozračja skupa, možemo zaključiti o značajnom doprinosu konferencije upravo tim nastojanjima.

Ivana Zagorac

Predavanje Maria Ricciardija **»Berlin o slobodi«**

Filozofski fakultet u Rijeci ugostio je 15. 03. 2007. godine Maria Ricciardia (University of Milano), koji je održao predavanje posvećeno Isiahu Berlinu i njegovu djelu *Two Concepts of Liberty*. Međutim, svojim je predavanjem Ricciardi obuhvatio mnogo širu tematiku, te je na iznimno iscrpan i nadasve dokumentaran način prikazao povijesno–intelektualno–filozofsku pozadinu Berlinova rada, tvrdeći kako Berlinovo djelo možemo razumjeti samo ukoliko ga smjestimo u povijesno–sociološki kontekst u kojem je nastalo. Iz tog je razloga

Ricciardi vrlo detaljno prikazao »oxfordsku intelektualnu klimu«, koja je u vrijeme kada je Berlinov esej nastao (1958.) bila dominantna, a koja je donekle negirala važnost filozofije politike. Osim toga, Ricciardi je dao i vrlo slojevit prikaz tema o kojima Berlin piše, prikazao je reakcije i polemike što ih je esej izazvao (i još uvijek izaziva) među filozofima, portretirajući pritom Berlina kao filozofa, ali i kao povjesničara ideja navodeći razloge za njegove stavove (ili, vidjet ćemo, za nedotatak stavova).

Prije svega, ističe Ricciardi, *Two Concepts of Liberty* zapravo je spoj različitih predavanja koja su u konačnici uobličena u inauguracijski govor što ga je Berlin održao kada je preuzeo položaj profesora socijalne i političke teorije u Oxfordu, a iz kojega su kasnije, kada se esej tiskao, izostavljeni neki dijelovi. Osim toga, da bi u potpunosti razumjeli Berlinovu filozofiju, moramo sagledati njegov cjelovit »intelektualni pothvat«, no ujedno moramo imati na umu da on kao filozof pripada jednoj drugoj tradiciji, na koju današnji čitatelji nisu naviknuti; naime, zajedno s Austinom, Stuartom Hampshireom i Iris Murdoch, Berlin sačinjava onaj krug filozofa koji su u pisanju primjenjivali oralni, *face-to-face*, osobni pristup, koji je obilježen određenom dozom bezbrižnosti spram fusnota, bibliografskih referenci i aluzija na ideje drugih autora. Iz tog razloga, tvrdi Ricciardi, Berlin u principu nije odgovarao na kritike koje su mu različiti autori upućivali niti je sudjelovao u debatama i polemikama što ih je njegov rad izazvao. Postoje dva moguća objašnjenja za takav »olimpijski stav« što ga je Berlin zauzeo. Jedno objašnjenje jest da se Berlin u vrijeme kada su počele prve reakcije na tekst već bio posvetio povijesti ideja i smatrao da je dao svoj doprinos filozofiji, te da nema više što dodavati. Ricciardi, međutim, vjeruje u drukčije tumačenje, on smatra kako je Berlin vjerovao da njegov doprinos i dodatna pojašnjenja nisu potrebna, prvenstveno zbog činjenice što su različiti komentatori (poput Richarda Wollheima i Geralda MacCalluma) polemike usmjerili isključivo u pravcu razlikovanje negativne i pozitivne slobode, dok su zanemarili i ignorirali cjelovitost i strukturu teksta i, općenito, cjelokupnog njegova filozofskog pothvata.

Ricciardi ističe kako je Berlin još od ranih tridesetih godina išao protiv dominantne struje, prvenstveno protiv svojih oxfordskih suvremenika. Iako je imao jednu od vodećih uloga u oblikovanju onoga što je kasnije nazvano »oxfordskom filozofijom«, svojim je stavovima kritizirao dva, u to vrijeme najsnažnija intelektualna pokreta, logički pozitivizam i historijski materijalizam. Ricciardi ističe kako se Berlin u svojem inauguracijskom go-

voru želio obračunati s predrasudom što ju je dvije godine ranije objavio Peter Laslett, kada je ustvrdio da je politička filozofija mrtva. Svojim govorom Berlin nije želio dati alibi svojem radnom mjestu, već je njegov cilj bio ukazati na važnost koju političke ideje imaju za društvo. Naime, da bismo razumjeli i objasnili političko neslaganje, potrebno je sagledati povijesni kontekst unutar kojega su se razvijale određena ideja i koncepti. Tek tada ćemo moći razumjeti naše vlastite stavove i aktivnosti, odnosno razumjet ćemo političke probleme.

Ricciardi tvrdi kako je za potpuno razumijevanje Berlinova djela potrebno uzeti u obzir sve aspekte njegova pisanja, što se često zanemaruje. Budući da se mnogi koncentriraju isključivo na Berlinove političke ideje, posebice na njegove ideje o slobodi, zanemaruje se njegovo stajalište o važnosti jezika. Ricciardi ističe kako je Berlin oduvijek zagovarao upotrebu uobičajenog jezika i metafore, odnosno Ricciardiev je stav kako je za razumijevanje Berlinova koncepta slobode potrebno sagledati njegove tvrdnje o samoj riječi sloboda i o njezinu značenju. Berlin ističe kako je sloboda, kao pojam, *porozan*, odnosno kako iskazuje određenu dispoziciju da apsorbira i zadrži svojstvo koje je zapravo ekstermalno samoj riječi. Poput spužve, naše riječi sobom nose sadržaje koji nadilaze njihovo osnovno značenje. Ricciardi ističe kako je ovakvo tumačenje zapravo aluzija na Friedricha Waismana, odnosno na njegovu tezu o poroznosti jezika. Jezik, odnosno značenja riječi nisu nejasna, jer bi to mogli riješiti tako da pooštrimo definicije. Naš jezik pokazuje osobinu poroznosti, štoviše poroznost je njegova internalna osobina. Osim toga, ističe Ricciardi, kod Berlina možemo uočiti tragove općenitog tumačenja koncepta, što je od velike važnosti za razumijevanje *Two Concepts of Liberty*. Međutim, svoje tumačenje koncepta Berlin nije objasnio u djelu, već je o tome razgovarao s Bryanom Mageom u televizijskom intervjuu koji je bio objavljen sredinom sedamdesetih. U tom razgovoru Berlin tumači koncepte kao strukturalne jedinice našeg mišljenja. S obzirom na to, i dva koncepta slobode ispitana u eseju *Two Concepts of Liberty* zapravo su određene strukturalne jedinice. Te je svoje ideje Berlin detaljnije objasnio u dva eseja, »Does Political Theory still Exist« i »The Purpose of Philosophy«, a centralna teza što ju je Berlin iznio jest da je sloboda jedna od osnovnih kategorija u terminima koje promišljano i učimo o ljudima i društvu. Smatrao je kako su koncepti povijesni *building-blocks* iz kojih su sastavljeni modeli i paradigme. Međutim, za razliku od vanjskog svijeta – u kojem su kategorije nepromjenjive, iako kontin-

gentne – kada proučavamo društvo i političke kategorije, čini se da su one sklone promjeni. Modeli i paradigme najčešće nesvjesno oblikuju način na koji mislimo, što najčešće izražavamo metaforom. Posao je filozofa da istražuje te načine izražavanja, uzevši u obzir povijesni okvir promjena koje su utjecale na to da koncepti poprime svoju sadašnju formu. Ricciardi tvrdi kako je upravo jedna takva konceptualna analiza ono za što je primarno bio zainteresiran Berlin kada je raspravljao o slobodi, te da je to i bitna odlika njegove metode. Iz tog razloga, definiranju pozitivne i negativne slobode Berlin pristupa metodom pitanja, za što Ricciardi tvrdi da je zapravo izraz poštovanja prema Collingwoodu.

Što se tiče dvaju koncepata slobode, Berlin tvrdi kako se negativna sloboda odnosi na područje unutar kojeg bi osoba, ili grupa, trebala biti ostavljena da radi ono što želi raditi ili da bude ono što želi biti, bez da se drugi upliću. Pozitivna sloboda tiče se drugih, odnosno odgovara na pitanje tko ili što jest izvor kontrole, odnosno intervencije koji može nekome narediti da radi nešto ili da bude nešto radije nego nešto drugo. Iz tog je razloga pozitivna sloboda povezana s političkom slobodom, odnosno politička sloboda jest ne-spriječenost da se učini ono što se želi učiniti. Međutim, Berlin ukazuje kako na ovaj način upravo pozitivna sloboda postaje ishodište političkih sistema koji pojedincima zapravo maksimalno ukidaju slobodu, režima kao što je, primjerice, totalitarizam. Zanimljivo je, ističe Ricciardi, kako se podjela slobode na pozitivnu i negativnu najčešće vezuje uz Berlina, iako ju on sam zapravo preuzeo od Kanta, koji je te pojmove koristio kako bi opisao dva različita načina definiranja praktične slobode. Međutim, dok je za Kanta pozitivna sloboda (koja se po njegovoj interpretaciji sastoji u determiniranosti s moralnim zakonom) bogatija i plodonosnija od negativne, te bi na pozitivnu slobodu trebali gledati kao na plodonosniju i superiorniju, Berlin je u svojim radovima izokrenuo njihov poredak; za njega je negativna sloboda fundamentalna zbog toga što je bliža osnovnom iskustvu tjelesne interakcije. Međutim, Berlin je do ovakvih stavova došao tek u kasnijim djelima.

Ricciardi ističe kako je u prvotnoj verziji Berlin definirao negativnu slobodu kao ne-spriječenost da se učini ono što se želi učiniti. Međutim, kao što je Berlin kasnije primijetio, ovakav stav ne nudi dobro objašnjenje jer, kako je istaknuo Richard Wollheim, ukoliko slobodu čovjeka definiramo ovisno o željama što ih taj čovjek ima, tada dolazimo do apsurdnih posljedica, jer možemo tvrditi da je rob koji nema nikakvih želja, pa tako ni želju da bude slobodan, zapravo slobodan. Ricciardi napominje kako je Berlin sam kasnije po-

stao svjestan još nekih problema što ih takva interpretacija otvara. U *Četiri eseja o slobodi* Berlin elaborira o vezi slobode i želje, referirajući na stoičko poimanje slobode, po kojem se ona sastoji u svjesnom prilagodavanju nečijih želja onome što je moguće postići. Na taj se način iz rasprave o slobodi isključuje ne-subjektivni kriterij političke slobode, odnosno biti ili ne biti slobodan postalo bi pitanje vlastitoga osjećaja, a ne političkog režima u kojem pojedinac živi. Iz tog je razloga Berlin želio slobodu, osobito negativnu, prikazati kao nešto mjerljivo, kao empirijsku činjenicu na temelju koje možemo iznositi kritike, odnosno evaluacije različitih političkih sustava.

Osim kritike što ju je Berlinu uputio Richard Wollheim, Ricciardi ukratko opisuje i reakcije Geralda MacCulluma, za kojega kaže da je vjerojatno najutjecajniji od ranih kritičara *Two Concepts of Liberty*. MacCullum je smatrao kako postoji samo jedan koncept slobode, jer se svaka tvrdnja o slobodi može putem analize reducirati na sljedeću formulu: subjekt x slobodan je od sprječavajućih uvjeta y da učini nešto ili da postane nešto. Ricciardiev je stav kako ovakva formula slobode ipak ne uspijeva zahvatiti sve nijanse značenja riječi sloboda, te kako je kao prigovor Berlinu zapravo promašen, jer briše opoziciju između dva koncepta slobode što ih je Berlin nastojao razjasniti.

Berlinova težnja da negativnu slobodu postavi kao kriterij evaluacije političkog režima izazvala je potrebu za objektivnošću; odnosno, pojavio se problem objektivnog mjerenja slobode. Tom je problemu Berlin posvetio jednu od fusnoti u *Two Concepts of Liberty*, u kojoj tvrdi da »doseg moje slobode ovisi i) o tome koliko mi je mogućnosti otvoreno; ii) o tome koliko je lako ili teško aktualizirati svaku od tih mogućnosti; iii) o tome koliko je svaka od tih mogućnosti važna za moj životni plan; iv) o tome koliko su te mogućnosti otvorene ili zatvorene namjernim ljudskim činima i v) o tome koju vrijednost subjekt, ali i društvo, stavlja na ove vrijednosti. Ricciardi ističe kako je ova fusnota izazvala poprilične reakcije, koje se mogu sažeti na sljedeću kritiku: ovakva mjerna skala zapravo sakuplja stvari koje se ne mogu mjeriti. Naime, i) i ii) predstavljaju kvantitativne standarde koji se barem načelno mogu matematički izraziti; iii) i v) predstavljaju kvalitativni standard, a iv) se odnosi na preuvjete za aplikaciju koncepta slobode, a ne na standarde mjerenja. U konačnici, tvrdi Ricciardi, niti Berlinovo rješenje nije zadovoljavajuće. Na kraju te fusnote Berlin navodi kako je moguće da postoje mnogi nesumjerljivi stupnjevi slobode koji ne mogu biti navedeni na jedinstvenoj skali. Čini se, međutim, tvrdi Ricciardi, kako je na

taj način Berlin postigao kompromis koji ipak ne uspijeva odgovoriti na pitanje mjerenja negativne slobode.

Ricciardi je dotaknuo i prigovore što su ih Berlinu uputili socijalisti. Oni su ustvrdili kako je pogrešno osobu lišenu fizičkih ili financijskih sredstava opisati kao slobodnu. Ricciardi tvrdi kako je ova kritika pogrešna, jer je Berlinova namjera bila pružiti prvenstveno konceptualnu analizu. Međutim, nadodao je Ricciardi, Berlin je 1969. dodao određeno pojašnjenje ovome, ustvrdivši kako treba razlikovati slobodu od uvjeta u kojima se ona može prakticirati. Ricciardi ističe kako je ovo samo još jedan primjer Berlinove obrane konceptualne analize i zaključuje kako Berlin ne razvija pojmove slobode s namjerom da ih poveže s nekim političkim režimom. Za njega se primarno radi o konceptualnoj analizi.

U završnom djelu svojega izlaganja, Ricciardi se osvrnuo i na rasprave što su ih oko pitanja pozitivne i negativne slobode otvorili Charles Taylor i Quentin Skinner. Oni smatraju kako Berlinovo shvaćanje negativne slobode kao ne-uplitanja ne isključuje mogućnost da je sloboda kompatibilna s ne-demokratskom vladavinom. Ukoliko započnemo od Berlinovih premisa, moramo poreći postojanje logičke veze između slobode i demokracije, a takav je zaključak po Skinneru pogrešan. Sam Skinner iznio je i svoju teoriju o slobodi, koju Ricciardi sumira u dva uvjeta: (i) postoji veza između slobode individue i slobode zajednica kojoj individua pripada; (ii) postoji veza između slobode individue i činjenice da on ili ona nije subordinirana arbitrarnoj moći. Ako ova dva uvjeta nisu ispunjena, ne možemo reći da je osoba slobodna u političkom smislu. Ricciardi smatra kako Skinnerovi prigovori počivaju na lažnoj pretpostavci da je *Two Concepts of Liberty* zamišljen kao kompletna lista legitimne upotrebe riječi 'sloboda'. Ricciardi ističe kako Skinner preizravno pretpostavlja vezu između Berlinove analize slobode i njegova liberizma. Oni su očito povezani, toliko što je Berlin uvjeren kako je prepoznavanje područja zaštite od upletanja nužna osobina liberalnog režima, iako nije dovoljan uvjet liberalizma. Socijalni i kulturalni okoliš i način mišljenja dovoljni su uvjeti čije zadovoljenje nije zajamčeno isključivo ne-uplitanjem. Suprotno uobičajenu mišljenju, Berlinova obrana konceptualne autonomne negativne slobode ne bi se trebala interpretirati kao izravna politička izjava. Razlikovanje između dva koncepta slobode u svojoj je prvoj instanci doprinos razumijevanju kategorije slobode. Osnovni problem što ga je Berlin vidio u pozitivnoj definiciji slobode jest mogućnost da ju se upotrijebi kako bi se pojedince podvrgnulo kolektivnoj racionalnoj kontroli. Iz tog

je razloga Berlin primarnu važnost dao negativnoj slobodi, tvrdeći kako je fundamentalni osjećaj slobode sloboda od okova i ograničavanja. U konačnici, zaključuje Ricciardi, vrijednost i važnost Berlinova rada ne nalazi se u samom definiranju pojmova slobode, već u činjenici da je u *Two Concepts of Liberty* veza pluralizma i liberalizma po prvi puta eksplicitna. Konačna motivirajuća snaga koja stoji iza Berlinova rada, tvrdi Ricciardi, jest mogućnost iskrivljavanja koncepta slobode, što može voditi društvu koje sistematski koči pluralnost vrijednosti. Upravo je ta ideja ono što garantira trajnu vrijednost Berlinova rada, zaključuje Ricciardi.

Iris Vidmar

Simpozij »Mediterranski korijeni filozofije«

U suorganizaciji Hrvatskog filozofskog društva i Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta u Splitu, 22.-24. ožujka 2007., održan je znanstveni skup-simpozij, pod nazivom *Mediterranski korijeni filozofije*. Simpozij je održan uz svesrdnu potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH, Filozofskog fakulteta u Splitu i Sveučilišta u Splitu, te HAZU, koja je omogućila održavanje simpozija u prekrasnim prostorima palače Milesi.

Otvarajući skup, Mislav Kukoč, predsjednik HFD-a i predsjednik Organizacijskog odbora simpozija, obrazložio je razloge pokretanja filozofskog i interdisciplinarnog skupa upravo u Splitu, gradu bogate povijesne i kulturne baštine, te razloge suorganizacije skupa od strane HFD-a i Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta u Splitu. HFD je ove godine na pragu 50. obljetnice svoga osnutka, a Split je u drugoj godini postojanja svog Filozofskog fakulteta i Odsjeka za filozofiju. Objašnjavajući naziv skupa, Kukoč je naglasio mediteransko izvorište hebrejsko-kršćanske religijske tradicije, koje je udarilo temelje zapadno-europske kulture i civilizacije. Uz to, upravo je stvaranje, sukobljavanje i međusobno prožimanje mediteranskih kultura, specifični mediteranski multikulturalizam dao bitno obilježje daljnjem razvoju filozofije Zapada. Nesumnjivo, Mediteran je kolijevka zapadno-europske filozofije, znanosti i kulture. Time je opravdano i mjesto održavanja simpozija i njegov naziv.

Radni dio simpozija održan je unutar dva dana, a zbog velikog broja izlagača, njih četrdeset, vrijeme izlaganja moralo je biti ograničeno na petnaest minuta po izlaganju. Nakon referiranja skupine referenata bilo je žive rasprave koja je, također, ponekad morala biti prekidana, jer je vrijeme rasprava bilo ograničeno na četrdeset i pet minuta. Rasprave su se ipak nastavljale u neformalnim trenucima pauza ili zajedničkog ručka. Skup je bio medijski znanstven s nekoliko novinskih članaka, radio obavijesti i razgovora s nekim sudionicima skupa, a o njemu je bilo izvješteno i u više TV-emisija informativnog i znanstvenog programa. Ipak, ono što najviše veseli jest veliki broj prisutnih studenata koji su pratili rad simpozija i tako stekli prva iskustva ovakvog tipa znanstvenog i stručnog djelovanja. U subotu, 24. ožujka, za sve sudionike Simpozija organiziran je izlet u Salonu i Trogir pod stručnim vodstvom arheologa Borisa Čarge.

Skup je otvorio Mislav Kukoč (Split) izlaganjem »Hrvatski identitet i multikulturalnost Mediterana u doba globalizacije«. Referent je predstavio projekt istraživanja najmanje poznate sastavnice hrvatskog identiteta (uz srednjoeuropsku i južnoslavensko-balkansku kulturnu tradiciju), a to je: mediteranska komponenta. Riječ je o istraživanju mediteranskih multikulturnih i civilizacijskih obilježja i posebnosti, te njihove participacije u stvaranju hrvatskog kulturnog i političkog identiteta, na jednoj strani, kao i u oblikovanju novog europskog kulturno-civilizacijskog identiteta u globalnom kontekstu, na drugoj strani. Ovaj projekt posebnu pozornost posvećuje religiji kao jednom od ključnih odreditelja kulturnog identiteta, kako u hrvatskom tako i u širem mediteranskom multikulturnom i multireligijskom kontekstu. Heda Festini (Rijeka) analizirala je glavne sastojke mediteranske filozofije (grčko-judejska i latinska skolastika, arapske skolastike uloga magije i misticizma, te oplemenjivanje svijeta kao glavni vid filozofije Mediterana) u svome prinosu svjetskoj filozofiji. Autorica nalazi buduću ulogu Mediteranske filozofije u pronalazenju putova kako da se koncept mogućnosti, kao njezina glavna tekovina u 20. stoljeću, osigura u perspektivi oplemenjivanja svijeta – najvjerođostnijoj perspektivi svjetske filozofije.

U izlaganju pod naslovom »Mediteran-emanacija triju monoteizama« Krunoslav Pranjić (Zagreb), opisom triju religijskih tradicija (židovske/kršćanske/islamske) posreduje prema komplementarno mogućoj globalnoj etici, kakvu zagovara A. Chouraqui knjigom *Deset zapovijedi danas*. Recitiranjem pjesama i kritičkim analiziranjem ideje koju zagovara Chouraqui, izlagač je svoje oduševljenje uspješno prenio na sudionike i posjetitelje Simpozija.

U svom izlaganju, Hrvoje Lorković (Grosklein), također obrađuje, ali iz nešto drukčije perspektive, monoteizam. U svom radu pod nazivom »Monoteizam kao izraz sredozemne filozofsko-vjerske kulture« razmatra hipotezu po kojoj je monoteizam izraz političkih prilika koje omogućuju filozofske usporedbe među tradicionalnim vjerskim uvjerenjima. Vrijednost studija monoteizma leži u tome što se u njegovu okviru može potpunije analizirati značaj kako vjerskih i političkih, tako i povijesnih stajališta. U svom izlaganju Krešimir Čvrliak (Zagreb) navodi kako možemo sasvim utemeljeno, što znači dokumentirano, ustvrditi kako postoje guste hrvatske prepletene niti u globalno istkanju mreži europskog renesansnog humanizma. Autor je naveo brojne grčko-rimske filozofe čija su djela hrvatski humanisti prevodili, tumačili, popratili bilješkama i drugim traduktološkim instrumentarijem. Time se, po autoru, dokazuje i potvrđuje ravnopravnost hrvatskih renesansnih filozofa s drugim istaknutim europskim filozofima, kao i njihova uključenost u filozofski život učene renesansne Europe (*Europa docta*).

Tonči Matulić (Zagreb) u referatu »Istraživanje korijena mediteranske bioetike – Etika vrline i sreće kao *conditio sine qua non*« ispituje postojanje jedne regionalne, mediteranske bioetike i njezin odnos prema drugim regionalnim bioetikama. Mediteranska bioetika podrazumijeva i uključuje bitne elemente historijske realizacije jednoga kulturnoga kruga koji je pokazao i pokazuje svoje enormne teorijske i praktičke učinkovitosti na razini stvaranja zasebne, preciznije, Zapadne civilizacije. Lino Veljak (Zagreb) u svom je izlaganju, pod naslovom »O korijenima marginalizacije filozofije na Mediteranu«, pretpostavio višestruke izvanjske čimbenike marginalizacije (rimsko osvajanje Grčke i helenskog svijeta, barbarizacija Zapadnoga rimskog carstva, turska osvajanja balkanskog Mediterana, itd.), kao i unutrašnje (renesansa koja nije obnovila Mediteran kao središte oblikovanja novovjekovne filozofije). Po autoru, pitanje je ima li sadašnja marginalizacija filozofije na Mediteranu veze s posustalošću duha Mediterana ili je tek ovisna o izvanjskim uzrocima kontingentne naravi?

Referatom »Mediteran i filozofija«, Mladen Živković (Vis), želi ispitati okolnosti zaslužne nastanku filozofije pod mediteranskim podnebljem. Neke od vanjskih okolnosti sigurno su odgovorne za to, poput sjecišta europskih azijskih i sjevernoafričkih putova, mora i pozvanosti na plovidbu. Uz to, ipak, teže je odgovoriti na pitanje da li postoji ono specifično mediteransko nasljeđe u filozofiji, nego na ono drugo: što je specifično medite-

ransko u etosu, življenju antičkih filozofa? Ivica Martinović (Dubrovnik) je na simpoziju predstavio rad »Petrićev Aristoteles exotericus: katalog oprekā između Platonove i Aristotelove filozofije o Bogu«. Autor prikazuje Petrićev katalog koji nudi nacrt filozofske teologije, a ta teologija započinje izlaganjem o Božjoj naravi i obilježjima, te se kasnije širi i na granična pitanja s ontologijom, fizikom, psihologijom i etikom. Time se pokazuje kako se filozofska pitanja o Bogu izriču i rješavaju u sustavu filozofskih disciplina, tj. zahtijevaju cijeli tematski prostor filozofskoga mišljenja.

Kao temu svojih izlaganja Pavo Barišić (Zagreb) i Davor Balić (Križevci) uzeli su djela i ideje Marka Marulića. Izlaganjem rada »Etika kreposti Marka Marulića« Barišić reprezentira obnovu zanimanja za etiku kreposti, a što je postala jedna od važnih struja, poglavito na suvremenoj angloameričkoj – a sve više i na europskoj – filozofskoj pozornici. Time se istovremeno otvara pitanje o koncepciji etike kreposti koju je zastupao splitski, mediteranski i europski humanist i pisac Marko Marulić. Autor se posebice osvrnuo na dvije tematske sastavnice Marulićeva djela: s jedne strane, misaona vrela iz kojih Marulić preuzima građu za svoju etiku kreposti te, s druge strane, ustroj, doseg i značenje njegovoga kataloga kreposti. Davor Balić, preko Marulićeva latinskog spisa *Repertorium*, analizira stalno Marulićevo stremljenje filozofiji preko etičkih tema. Od preko tri stotine definiranih pojmova, u stotinu od njih *Repertorium* donosi definicije etičkih pojmova. Autor, navodeći neke od tih pojmova, naglašuje kako je važne filozofske pojmove Marulić dokumentirao iz svoje filozofske lektire. Uz to, izvori su Marulićeva *Repertoriuma* i Biblija, te djela crkvenih pisaca, pjesnika, pravnika, geografa, biografata i povjesničara.

Dževad Zečić (Zenica) predstavio se radom »Udio arapskih znanstvenih ideja u utemeljenju hrvatske znanosti i filozofije«. Nabrojajući neke od donositelja arapske misli, autor spominje Hermana Dalmatina, koji je prevođio astronomska, matematička i teološko-filozofska djela s arapskog na latinski jezik i Franu Petrića koji je u djelu *Nova sveopća filozofija* naveo značajne arapske znanstvenike i filozofe, te naspram tih ideja utemeljio svoj pogled u izgradnji prirodne filozofije. Referent je nizom primjera pokazao utemeljenost svoje tvrdnje o ugrađenosti arapskih ideja u hrvatsku filozofsku, ali i kulturnu baštinu. Vesna Tadjina (Zagreb) izložila je rad Marka Antuna de Dominisa unutar povijenih, religijskih i kulturnih previranja njegovog vremena (16–17. st.), naglašujući njegovu ekumensku ulogu u približavanju raznih kršćanskih struja

tadašnje Europe. Dominis, kako navodi autorica, težio je izmirenju i ujedinjenju svih kršćanskih crkava preko vizije zajednice kojoj bi cilj trebala biti sloboda i zadovoljstvo njezinih subjekata.

Bruno Ćurko (Zadar) referatom »Odjek Aristotelovog nauka o mjestu u djelima Jurja Dragišića i Frane Petrića« prikazuje Dragišićevo filozofsko razmatranje o prostoru na osnovi devete knjige *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus*, te Petrićevu raspravu o fizičkom prostoru (*De spacio physico*), utemeljenu na prvoj knjizi *Pancosmije*. Slično Aristotelu, Dragišić tvrdi kako je mjesto zaista granica onoga što je umješteno, a Petriću je prostor tjelesan, jer ima tri dimenzije, ali i netjelesan, jer mu nedostaje otpornost i gustoća. Zbog tih razloga prostor je u Petrića »netjelesno tijelo i tjelesno netijelo«. Šime Pilić (Split), kroz biografiju fra. Filipa Pilića, ne baš poznatog filozofa i učitelja, iznio je važne detalje neophodne u konstrukciji kulturne, pedagoške i filozofske slike Dalmacije 18. st. Prateći životni i znanstveni put fra Pilića, moguće je utvrditi kulturne veze i preplitanje naših krajeva s tadašnjom Europom, ali isto tako relativno dobro vidjeti elemente školskog i znanstvenog sustava, ne samo Dalmacije nego i Italije. Iz nekih biografskih podataka fra Pilića, doduše nepotpunih, mogu se naći početne postavke za sustavnije istraživanje tadašnje nastave filozofije, u Hrvatskoj i šire.

Iz iskustva kustosa viškog muzeja arheoloških spomenika Boris Čargo (Split), u svom izlaganju, prikazuje starost i brojnost grčkih veza s istočnom jadranskom obalom, već iz brončanog i željeznog doba. Autor je izlaganje popratio i obogatio nizom slika i prikaza pronađenih predmeta na temelju kojih se arheološki mogu pratiti te uspostavljene veze. Osnivanjem prvih kolonija na *Korkyra* (Korčuli), *Issai* (Visu), *Pharosu* (Stari Grad na Hvaru), grčka civilizacija duboko prodira u ilirska područja i sobom donosi čitav niz civilizacijskih dostignuća, uporabu pisma i novca kao platežnog sredstva. Sve je to dovelo, kako navodi autor, do izgradnje najstarijih urbanih središta u Hrvatskoj – *Issa* i *Pharos* – iz kojih je krenula civilizacijska nit prema kopnu i unutrašnjosti. Zlatko Ivan Juras (Podstrana) izložio je rad »Filozofija prirode u Petrića i Boškovića i suvremena znanost«. Autor nalazi kako su mediteransko-hrvatski korijeni suvremene filozofije i fizike u renesansnom okretu prirodoznanstvenog rakursa postavili temeljno nove pristupe u sagledavanju pojavljivanja materijalnog univerzuma. Filozofija prirode u Frane Petrića i Rudera Boškovića dala je poticaje klasičnoj newtonovskoj fizici za prijelaz u suvremenu fiziku, u kojoj deter-

minizam postaje sekundaran spram poimanja cjeline.

Drugi dan simpozija započeo je sesijom koja se odnosila prvenstveno na Aristotelovu filozofiju. Borislav Dadić (Zadar) svojim je izlaganjem pod nazivom »Aristotelov nauk o aktu« naglašava kako je nauk o aktu najzanimljivije Aristotelovo otkriće, kako za njegovu metafizičku misao tako i za razvoj zapadne metafizičke misli, koja je slijedila nakon njega. Kroz kritičku analizu trostrukog shvaćanja akta – tj. akta kao promjene, postojanja i djelovanja – autor je na pregledan način iznio cjelovito Aristotelovo naučavanje o aktu s ciljem prikazivanja važnosti doprinosa tog naučavanja u razvoju metafizičke misli kao i pretpostavku za buduće otkriće bitka kao akta bivstvovanja. »Pojam navike kod Aristotela« naslov je izlaganja kojeg je na simpoziju iznijela Vani Roščić (Split). Osim obrade glavnih Aristotelovih radova vezanih uz naviku, za koje autorica navodi da su ključni za potpunije shvaćanje njegove teorije o vrlinama, a samim time i njegove cjelokupne etike, autorica se osvrnula i na interpretaciju Aristotelova učenja o navici u radu filozofa Luigi Pareysona. Svojim je izlaganjem autorica željela ukazati na važnost poimanja navike u procesu odgoja, ali i u politici, što temu o vlastitosti navike čini aktualnom i u suvremeno doba.

Marko Vučetić (Zadar) u svom izlaganju, pod nazivom »Prijateljstvo u Aristotelovoj filozofiji«, navodi kako se prijateljstvo, koje prati čovjeka od njegovih samih početaka, očituje u trajnoj dvostrukoj raspoloživosti: biti s drugim i biti netko drugome. Kao istinsko prijateljstvo nameće se upravo ono koje svoju motivaciju ima u kreposti. Autor analizira Aristotelovo mišljenje o tome kako nije dovoljno postići samo krepost na osobnom planu nego je još potrebitije tu krepost ostvariti na području zajednice, pri čemu se prijateljstvo nadaje, kako navodi autor, kao poligon kreposnog djelovanja. Referat što ga je na Simpoziju izložila Marita Brčić (Split) nosi naziv »Aristotel i vladavina zakona«. Autorica navodi kako se Aristotel prvenstveno zalaže za vladavinu zakona, jer su zakoni lišeni strasti, te su kao takvi objektivni i nepristrani. Kroz analiziranje Aristotelova shvaćanja uske povezanosti između zakona i običaja, autorica pokušava povezati vladavinu zakona s političkim uređenjima koje analizira Aristotel, i to prvenstveno s demokracijom koju smješta u zastrane.

Milena Radovan Burja (Zadar), u svom radu pod nazivom »Uloga filozofije kao paideiae u razvoju slobode i demokracije – mediteranski korijeni i suvremeni izazovi«, ukazuje na promišljanja vezana uz odgojnu funkciju filo-

zofije. Kroz odgojnu funkciju, navodi autorica, filozofija se shvaća kao sredstvo razvoja ljudske slobode i demokratske osviještenosti. Drugu sesiju svojim izlaganjem »Filozofija kao lijek za dušu: Antički korijeni psihološke intervencije« otvorio je Josip Ćirić (Zadar). Autor propituje odnos između antropoloških pitanja u filozofiji i suvremene psihološke intervencije. Klinička filozofija i sve prisutnija praksa filozofijskog savjetovanja ukazuju na stalni obostrani transfer znanja između filozofije i psihologije. Autor navodi kako se filozofija u takvom kontekstu shvaća u izvorno antičkom smislu kao »umaniteljica« patnje, nasuprot farmakološkoj paradigmi psihološkoga zdravlja.

Željko Škuljević (Zenica) u svom radu »Mapa mediteranskog kirenaizma« propituje je li Sokratovo izvorno utemeljenje ono hedonističko, kirensko ili pak platonizirani Sokrat, kojeg zagovara najveći broj istraživača? Svoje propitivanje izvodi kroz kritičku analizu života i djela filozofa Aristipa koji je bio sokratovac, ali i rodonačelnik kirenskog hedonizma. Josip Mužić (Split) i Ivan Bodrožić (Split) u svojim su se izlaganjima usmjerili na analizu filozofije Aurelija Augustina. Mužić u izlaganju pod nazivom »Augustinovo shvaćanje tolerancije« propituje postojanje i zagovaranje ideje tolerancije u djelima Augustina u kontekstu cjelokupne njegove misli i vremena u kojem je živio. Autor navodi kako je tolerancija suvremeni pojam, ali ne i stvarnost na koju se taj pojam odnosi, te je kao takva zanimljiva tema, jer doprinosi osvjetljavanju jednog djela prošlosti na kojem je izgrađena suvremena zapadna civilizacija i dozvoljava sagledati bolje razvoj kršćanske misli na ovom području. »Augustinov hod od ljubavi prema filozofiji do filozofije ljubavi« naslov je izlaganja Ivana Bodrožića. Upravo je ljubav prema filozofiji, navodi autor, odigrala veliku ulogu u preobraćenju Aurelija Augustina. Željka za spoznajom istine po Augustinu okreće čovjeka prema vlastitoj nutрини i potiče ga na traženje istine. Žar za filozofijskom spoznajom pomogla je Augustinu u preobraćenju i spoznaji Boga, pa se često puta navodi kako je Augustin imao dva preobraćenja: jedno na filozofiju i jedno na kršćanstvo. U oba preobraćenja, navodi autor, glavnu je ulogu odigrala ljubav, jer Aurelije i Boga prvenstveno spoznaje kao ljubav.

Filozofija Martina Heideggera glavna je poveznica između izlaganja Ante Vučkovića (Split), Martine Žeželj (Osijek) i Frane Šage (Split). U svom radu, »Mišljenje i ukorijenjenost. Heidegger i Lèvinas«, Ante Vučković navodi kako je pitanje o ukorijenjenosti filozofije zapravo pitanje o metafizici, a pitanje o metafizici, pitanje o filozofiji uopće. U propitivanju mišljenja i ukorijenjenosti, Heidegger

se stalno vraća na izvorno iskustvo bitka prije onog grčkog, a Lèvinasa, iz temeljnog iskustva nasilja vezanog uz ukorijenjeno mišljenje, stalno poteže za iskustvom Drugog. Kako se u radovima Lèvinasa pojavljuju Odisej i Abraham, dva iskonska mediteranska lika, Vučković u svom izlaganju analizira ukorijenjenost mišljenja upravo kroz likove Odiseja i Abrahama, oslanjajući se na radove Lèvinasa i Heideggera. Martina Žeželj u svom radu pod naslovom »Heideggerov *Verwindung* Platonovog poimanja *ἀλήθεια*« analizira – preko Platonovih dijaloga *Sofist*, *Teetet* i *Politeja* – smisao pojma *ἀλήθεια*, kako bi ukazala na Heideggerove načine zahvaćanja toga pojma. Kroz Heideggerovu interpretaciju Platonovih dijaloga, autorica ukazuje na vrstu i način Heideggerova odstupanja od izvornog određenja pojma *ἀλήθεια*. U svom izlaganju Frane Šago navodi kako u tematiziranju antičkih korijena filozofije nije moguće nadići i zaobići Heideggera. Upravo Heidegger, navodi autor, u suvremenoj filozofskoj misli traži, pronalazi te hermeneutičko-fenomenologijski interpretira ontičko, ontološko, predontološko – s ciljem analiziranja smisla samog čovjeka.

Gordana Škorić (Zagreb), u svom radu pod naslovom »Umjetnost i kultura: utemeljenje i kraj moderne u talijanskoj filozofiji« analizira ideje talijanskog filozofa G. Vattima, koji je zanimljiv glede svojih izlaganja o kraju moderne i mogućnostima nove, postmoderne kulture. On, navodi autorica, u kontekstu diskusije vezane na doseg Vicova utemeljenja moderne u talijanskoj filozofiji i njegove teze da je umjetnost izvorište kulture, propituje povijest bitka kao povijest kulture. Rad zanimljivog naslova »Mediteran – između onog općeg i pojedinačnog – mediteransko propitivanje humaniteta Alberta Camusa iz suvremene vizure filozofijskog promišljanja«, izložio je Snježan Hasnaš (Zagreb). Autor tematizira, kroz radove Alberta Camusa, napetost između napora da se izrazi duh vremena i nasljeđa, kao nečeg što nam je kao opće dano, ali i mogućnosti promišljanja koje može probiti duh toga danoga. Takvo se promišljanje nalazi upravo u djelima Camusa. Interpretacijom njegovih djela, autor pokušava otkriti mogućnost primjenjivanja njegovih promišljanja o povijesti, politici, umjetnosti na suvremeno doba.

Posljednju sesiju Simpozija otvorio je Dražen Zetić (Zagreb) svojim izlaganjem »'Falsifikat' slučaj Galileo: uzroci i posljedice«. Autor je u njemu nastojao prikazati tragičan slučaj renesansnog mislitelja na jedan objektivan i nepristrani način s ciljem razotkrivanja maglovitih spekulacija nastalih kao posljedica upletanja filozofa, političara, fizičara (astronoma), Katoličke crkve. Ono što autora posebice zanima

jest prikazivanje istine kao »zlatne sredine« o slučaju, djelu, liku, otkrićima i sukobljavanjima Galileja s autoritetima onodobnih renesansnih svjetovnih i sakralnih su-oblikovatelja koncepcija svijesti i društvenoga poretka. U svom izlaganju pod naslovom »O ljepoti, ljubavi i ženama: Razgovori u ljetnikovcu« Ivana Zagorac (Zagreb) analizira radove Nikole Vitova Gučetića i njegove ideje u kojima su se susreli pjesništvo i filozofija u »Platonovu duhu«. Autorica tematizira kako Gučetić, jedan ugledni gospodin toga vremena, ukazuje na mogućnost analiziranja i branjenja žene sa stajališta filozofskog koncepta. U tom »otkriću žene« autorica poseban naglasak stavlja na Gučetićevo tematiziranje pojma ljubavi kroz filozofsku argumentaciju.

Slavko Kovačić (Hvar) u svom radu pod naslovom »Od prakticanja ka 'tehniciranju' politike« polazi od pretpostavke shvaćanja Mediterana kao prostora posredovanja, a posredovanje kao uvjet mogućnosti nečega takvoga kao što je Mediteran. Za autora je temeljno posredovanje odnos čovjeka i čovjeka, koje se još određuje i kao mogućnost političkog. Na Mediteranu postoji, navodi autor, dvostruki pristup politici: onaj tradicionalni pristup, koji se nalazi još u radovima Aristotela, i onaj srednjovjekovni. Autor naglašava kako je upravo s Machiavellijem došlo do radikalnog obrata u pristupu politici. Rad zanimljivog naslova »Pobuna Dalmoša – neka razmišljanja o višedijalektalnosti«, izložila je Dunja Jutronic (Maribor). Baveći se proučavanjem splitskog urbanog govora, autorica je analizirala govor Tonija Kukoča, Gorana Ivaniševića i Blanke Vlašić, te zamjetila kako dalmatinski sportaši, ali i umjetnici i intelektualci, sve učestalije odbijaju službeno govorniki hrvatskim književnim jezikom, nego se koriste splitskim govorom. Autorica ukazuje kako se jednojezičnost, koja je rezultat racionalizacije, uzima kao norma, ali da se takvim pristupom ne može objasniti niti najuobičajenija komunikacijska situacija, a posebice ne na području Mediterana, gdje postoji dinamika raznih kodova. Posljednje izlaganje na simpoziju održao je Tonći Kokić (Split) pod naslovom »Koliko ima teorija evolucije?«. Autor navodi kako je teorija biološke evolucije, koja je bez konsenzusa prihvaćena kao neosporna činjenica, jedna od najutjecajnijih i najkontroverznijih znanstvenih teorija. Nasuprot tome što se ta teorija shvaća kao jedinstvena završena teorija evolucije, autor ukazuje da je to dinamično područje u kojem se može naći barem 6 različitih teorija. Autor se posebice osvrnuo na suvremenu teoriju morfogenetskih polja koja zadire u samu bit standardne teorije evolucije, poričući princip prirodnog odabira.

Nakon završenih predavanja, Mislav Kukoč, predsjednik Organizacijskog odbora, održao je kratki govor povodom zatvaranja Simpozija, u kojem se zahvalio svim sudionicima na kvalitetnim izlaganjima te svim sudionicima i posjetiteljima na postignutim raspravama. Kukoč je naglasio kako vjeruje da će promišljanja mediteranskih korijena filozofije, koja su izložena na Simpoziju, pobuditi zanimljivu i poticajnu raspravu, što će osigurati da »Mediteranski korijeni filozofije« prerastu u stalni godišnji filozofski simpozij, a ujedno i u međunarodni znanstveni skup koji će okupljati sve teoretike iz Hrvatske i ostalih mediteranskih zemalja kojima je Mediteran u fokusu filozofskog i znanstvenog zanimanja.

Marita Brčić i Tonći Kokić

Predavanje Michaela Watkina **»Problemi s bojama«**

Gost Filozofskog fakulteta u Rijeci bio je Michael Watkins (Auburn University, Dalhousie University), koji je 16. svibnja održao predavanje posvećeno bojama. Na vrlo zanimljiv i duhovit način, Watkins je prikazao različita znanstvena i filozofska stajališta o problemu i percepciji boja, ukazujući na prednosti i nedostatke svake od tih teorija. Watkins je temi pristupio na pomalo subjektivan način, ističući kako taj problem za njega predstavlja trajnu inspiraciju. Citirajući Wittgensteina, istaknuo je kako nas boje potiču na filozofiranje, uspoređujući svoj filozofski pothvat otkrivanja istine o bojama s potragom za svetim Gralom.

Svoje je izlaganje Watkins započeo predstavljajući dvije znanstvene teorije, tzv. *Trivariate view* i *Opponent system*. Ove se teorije oslanjaju na biološke, odnosno neurološke i fizičke zakonitosti percepcije boja i iskustvo viđenja boja objašnjavaju pozivanjem na građu oka i način na koji tri vrste čunjića koji se u njemu nalaze reagiraju na svjetlosni podražaj, odnosno na različite frekvencije svijetla. Tri vrste čunjića osjetljivi su na različitu dužinu svjetlosnog vala, tako da, ovisno o njegovoj dužini, razlikujemo plavu, zelenu i crvenu boju (one odgovaraju kratkom, srednjem i dugaćkom svjetlosnom valu). Ova se teorija razvila u devetnaestom stoljeću, a centralna je teza bila da trovrсна priroda zakona po kojemu se miješaju boje pokazuje ne samo to da

postoje tri vrste receptora nego i da je moguće, na temelju outputa, objasniti kompletno iskustvo viđenja boje. S obzirom na trovrсну prirodu miješanja boje, zastupnici ove teorije vjerovali su kako je moguće miješati nebrojeno mnogo različitih svjetala kako bismo formirali bilo koju moguću boju.

Početak 20. stoljeća pojavile su se prve teorije koje su ukazivale na probleme s *Trivariate* stajalištem. Watkins ističe kako je 1920. Herring uveo tzv. *Opponent* teoriju, zamjerajući svojim prethodnicima to što nisu mogli objasniti kako je moguće da miješanjem crvenog i zelenog dobivamo žuto. Sam Watkins, međutim, smatra kako znanstveno utemeljene teorije ne mogu u potpunosti objasniti sve aspekte iskustva boje; primjerice, zbog čega ništa ne može biti crvenkasto-zeleno, te kako je moguće da postoje slučajevi poput sljedećeg: ukoliko imamo dvije slike od kojih jedna reflektira svjetla u tzv. crveno-zelenom dosegu, a druga u plavo-žutom, kako je moguće da one proizvode jednako iskustvo boje, naime žuto? Osim toga, pokazao je Watkins, znanstvene činjenice na kojima su teorije utemeljene pokazale su se netočnima; neke žene imaju četiri vrste čunjića u oku, a osim toga, pokazalo se kako čunjići ne funkcioniraju kod svih na jednak način. Drugi razlog zbog kojeg Watkins odbacuje znanstveno objašnjenje kao prikladno objašnjenje boja jest činjenica da takvo objašnjenje u konačnici dovodi do (pomalo smiješne) posljedice da nam za objašnjenje boja same boje uopće nisu potrebne te da nam nisu niti za objašnjenje našeg iskustva. Drugim riječima, ako prihvatimo znanstveno objašnjenje, čini se da je plauzibilno vjerovati da boja uopće nema. Međutim, istaknuo je Watkins, boje postoje i prisutne su u stvarima oko nas, ali nam za njihovo objašnjenje nije potrebna znanost.

Središnji dio izlaganja Watkins je posvetio filozofskim teorijama, započevši s Lockevim razlikovanjem primarnih i sekundarnih svojstava, i s teorijom pogreške (*error theory*). Zastupnici ove teorije tvrde kako boje ne postoje – predmeti nisu obojani zato što boje nikada nisu instancirane, a ukoliko uopće postoje, tada postoje samo u umu. Watkins odbacuje ovakvu argumentaciju, ističući kako naprosto ne možemo ignorirati činjenicu da su boje oko nas i da predmeti imaju određenu boju. Pozivajući se na tzv. »tezu uzrokovanja«, tvrdi kako je plauzibilno vjerovati da predmet izgleda žuto zato što on jest žut – iz tog razloga odbacuje i dispozicionalizam, čija je centralna teza da su boje svojstva koja u normalnim okolnostima kod normalnih promatrača stvaraju dispoziciju da vidimo obojenost (po ovom stajalištu, x je žut zato što

izgleda žuto). Treća pozicija koju je Watkins dotaknuo jest (reduktivni) fizikalizam: boje su reflektirajuća svojstva ili ona disjunktivna fizička svojstva koja stvaraju reflektirajuća svojstva. Drugim riječima, crvena boja identična je s nekim fizičkim svojstvima podloge na kojoj se realizira. Watkins smatra kako nam fizikalizam ne može dati zadovoljavajuće objašnjenje percepcije boje, zato što se čini da se empirijska razmatranja ne slažu s onim fizičkim osobinama koje ih navodno realiziraju. Iz tog razloga, Watkins odbacuje reduktivni fizikalizam i, u konačnici, zaključuje kako je najplauzibilnija teorija o problemu boja primitivizam, odnosno teorija kompatibilna s ne-reduktivnim fizikalizmom. Osnovna je teza ove pozicije da boje postoje, ali nisu svodive niti identične s nekim drugim svojstvima. Drugim riječima, boje se ne mogu reducirati na ona svojstva koja ih realiziraju, one su naprosto *sui generis* svojstvo i to svojstvo intrinzično predmetima, na način da je primitivno. Ovakvo stajalište o bojama pretpostavlja realizam, a uključuje, tvrdi Watkins, četiri pretpostavke: (i) primitivizam se obvezuje na stajalište da predmeti jesu obojani i to u onu boju koja je (obično) rezultat ispravnog procesa percepcije (odnosno, ljudi u normalnim okolnostima pravilno mogu identificirati koje je boje određeni predmet i tada predmet doista jest te boje); (ii) primitivizam prihvaća tvrdnju da su boje primarna svojstva, odnosno boje su kategorički temelji dispozicija za izgledati obojeno; (iii) primitivizam je kompatibilan s ne-reduktivnim fizikalizmom, prema kojem boje jesu fizička svojstva, ali nisu reducibilna na neka druga fizička svojstva; (iv) boje uključuju crvenu, zelenu, žutu, crnu i bijelu, kao i određene nijanse: poput skarletne, akvamarine i oker boje. Watkins, međutim, ističe kako ostaje neutralan prema pitanju na koji način boje mogu biti određene, kao i prema pitanju, jesu li ljudi, kao spoznavatelji, u stanju razlikovati sve te nijanse.

Watkinsonov argument za primitivizam ima ovaj oblik:

- P1: Žutost neke stvari obično je uzrok žutog izgleda te stvari (odnosno, to što neka stvar jest žuta uzrok je žutog perceptivnog iskustva kojeg imamo kada gledamo tu stvar);
- P2: Žutost je nešto što imaju sve žute stvari (odnosno, svojstvo žutosti zajedničko je svim žutim stvarima);
- P3: Stoga: žutost jest ono što sve žute stvari imaju zajedničko, tako da (u pravim okolnostima i kod normalnih promatrača) te stvari izgledaju žuto;
- P4: Ovakve uloge mogu izvršavati samo primitivne boje;

K: Primitivizam je istinit.

Watkinsonov je zaključak kako je primitivizam, iz nekoliko razloga, trenutno najpotpunija, najplauzibilnija i stoga najprihvatljivija teorija koja nam objašnjava iskustvo viđenja boje, prvenstveno zato što daje zadovoljavajuće odgovore na sljedeći skup pitanja:

- (i) primitivisti vjeruju kako se boje doista nalaze u predmetima i na taj način smještaju boje tamo gdje se (zdravoumno) čini da boje doista i jesu: na površinu fizičkih predmeta. Na taj se način izbjegavaju problemi koji ostaju neriješeni ukoliko pretpostavimo da je iskustvo viđenja boje posljedica fizičkih i neurofizioloških procesa koji se događaju u glavi;
- (ii) primitivisti se ne obvezuju na to da iskustvo, odnosno način na koji nam se boje »čine« vezuju uz svjesnog i normalnog promatrača;
- (iii) primitivisti daju prikladnu kauzalnu ulogu bojama pri tumačenju perceptivnog iskustva viđenja boja;
- (iv) naša sposobnost viđenja i razlikovanja boja nije ni na koji način misteriozna i neobjašnjiva;
- (v) primitivističke pretpostavke nisu u kontradikciji sa stajalištima prirodnih znanosti;
- (vi) primitivizam rješava problem predeterminacije koji proizlazi kao posljedica fizikalističkih teorija: naime, tvrdi Watkins, ako su boje svodive na svoja fizička svojstva, tada je potrebno objasniti s kojim zapravo intrinzičnim fizičkim svojstvima su identična, a koja ne možemo vidjeti.

Problem je, međutim, što ne postoji neko svojstvo koje bi bilo zajedničko svim predmetima iste boje. Ukoliko, pak, tvrdimo da uz ostala fizička svojstva postoje i svojstva koja realiziraju boju, čini se da dolazimo do nagomilavanja svojstava, a da istodobno ne objašnjavamo kako se boje realiziraju. Međutim, zaključuje Watkins, ukoliko držimo da boje jesu intrinzična, *sui generis* svojstva samih predmeta, ovi problemi nestaju.

Iris Vidmar

Dani bioetike, Rijeka

Na Medicinskom fakultetu u Rijeci održani su 17. i 18. svibnja 2007. tradicionalni *Dani bioetike*. U uvodnoj riječi dekan Medicinskog fakulteta Miljenko Kapović naglasio je da se bioetika na tom fakultetu izučava već cijelo desetljeće, te da su aktivnosti Katedre za društvene znanosti i njenog pročelnika Ivana Šegote okrunjene su i dobivanjem domaćinstva za Svjetski kongres bioetike koji će se održati sljedeće godine. *Dani bioetike* počeli su promocijom pet knjiga s područja bioetike, a nastavili održavanjem Okruglog stola »Bioetike i genetika: između mogućnosti i odgovornosti«.

Ljiljana Zergollern Čupak održala je uvodno predavanje: »Bioetika i medicinska genetika: sinergističke ili antagonističke znanosti?« Vladajući antropocentrizam danas se zamjenjuje umjerenim biocentrizmom, animalizmom, fitocentrizmom i ekocentrizmom. Sve njih nadvladava tehnocentrizam vođen geslom »sve što je moguće i izvedivo, mora biti i dozvoljivo«. Autorica je opisala neka otkrića, izume i postupke biomedicinske znanosti, njihove prednosti, ali i nepovoljne efekte i neetičke postupke, upozoravajući da sve što je moguće ipak nije i dozvoljivo. Kroz primjere triju neslavnih postupaka medicinskih istraživanja, uputila je da su upravo neetički, kriminalni postupci i utjecali na nastanak bioetike. Govoreći o korištenju genetičkih lijekova i metoda u liječenju čovjeka, autorica upozorava da treba pričekati tri generacije kako bi se vidjele posljedice - a nama se žuri! Darko Polšek u predavanju »Neusporedne povijesti bioetike i eksperimentiranja na ljudima« razmatra koliko bioetika može utjecati da se pri istraživanjima u medicini ne krše osnovna etička prava pacijenata. Navodi da se bioetika u medicini zasniva na četiri principa: (1) autonomija, (2) raditi dobro, (3) ne raditi zlo i (4) 'justice', tj. ravnomjerna redistribucija dobra na sve ljude. Nasuprot tome, antiprincipalisti smatraju da su principi smetnja jer liječnik postupka od slučaja do slučaja. Zadaću dobrih bioetičara autor vidi u što boljem pravnom kodificiranju bioetičkih stavova kako bi se suzio prostor za neetičke postupke i zlouporabu pacijenata. Uz primjere pravnih propisa i presuda kojima su se takvi postupci sankcionirali, ističe da još i danas mnoge države financiraju projekte eksperimentiranja na ljudima. U zaključku upozorava da će neetičkih, po pacijente štetnih eksperimenata biti i ubuduće, a pravdati će se utilitarnom etikom: šteta za neke, a korist za mnoge.

U četiri naredna izlaganja autori s različitih aspekata razmatraju problematiku genskog te-

stiranja i na tome zasnovanog genetičkog savjetovanja. Saša Ostojić uvodnim izlaganjem »Genetičko savjetovanje« upozorava da je medicinska genetika ustanovila kako je 50% patoloških promjena uzrokovano poremećajima u strukturi gena ili kromosoma. Utvrđivanjem genskih uzroka pojedinih bolesti, pojavljuje se potreba genetičkog savjetovanja, a time se pojavljuju i zastrašujuće etičke dvojbe. Postoji mogućnost sprječavanja pojave (uklanjanjem genski problematičnog fetusa) ili medicinske i psihološke potpore oboljelima u svrhu poboljšanja kvalitete života. Genetička je informacija: osobna, proricajuća, snažna, privatna, povjerljiva, specifična, trajna, potencijalno štetna. Ovdje se odmah postavlja osnovno etičko pitanje tko i kako smije raspolagati takvom informacijom koja je toliko sudbonosna i privatna za osobu. Pored toga, genetička istraživanja tekar su na početku, pa niti genetičaru još nisu poznate sve posljedice informacije kojom raspolaže, niti je sigurno da će se u genima »zapisana« bolest zaista i pojaviti. Tu se sada nalazi genetičko savjetovanje, koje može pomoći oboljeloj ili potencijalno oboljeloj osobi i njenoj obitelji. Blizu su i ideje eugenike temeljene na unapređenju vrste i uklanjanju »nesavršenih« pojedinaca, odnosno fetusa. Autor upozorava da su nesavršeni bili i Beethoven, Van Gogh, Tesla, Bodler, pa bi možda previše revni genetski savjetnik mogao predložiti i njihovo uklanjanje. Pitanje je u kakav bismo svijet tada ušli? Autor dalje upozorava da u našem obrazovnom sistemu niti ne postoji specijalizacija iz humane genetike, iako je ona neophodna za stručno funkcioniranje takvih savjetovališta. Posebno je osjetljivo pitanje prenošenja nepovoljne informacije pacijentu i njegovoj obitelji. Zaključuje da takvo savjetovništvo može voditi samo tim stručnjaka. Jasminka Pavelić razmatrala je »Etička načela genskog testiranja kod oštećenja sluha«. Upozorila je da dostup informaciji mora biti strogo kontroliran, jer može doći do diskriminacije i stigmatizacije, odnosno nekorektnog odnosa prema pacijentu, pogotovo kad se radi o zapošljavanju ili mogućnosti školovanja. »Gensko testiranje kod Huntingtonove bolesti: tko, kada i na čiji zahtjev?« opisao je Goran Mijaljica. Poseban problem kod ove bolesti predstavlja činjenica da se prvi simptomi pokazuju tek u dobi između 35 i 40 godina, pa su reakcije na znanje o bolesti često vrlo burne, a mogu dovesti i do suicida. Autor se pita hoće li u bliskoj budućnosti osiguravateljska društva i poslodavci tražiti testiranje na niz genetskih bolesti i time dovesti u pitanje autonomiju i dostojanstvo svakog čovjeka. Posebno je slušateljke zabrinula činjenica da u nekim

zemljama osiguravajuća društva još ne smiju tražiti testiranje, ali imaju pravo uvida ako je testiranje već izvršeno. Pod naslovom »Mogućnosti i zamke genetike u medicini danas« o genskom testiranju i savjetovanju izlagale su Gordana Pelčić i Anamarija Gjuran-Coha. Ističu da gensko testiranje upućuje na mogućnost bolesti, no da ne moramo zaista i obojleti. Upozorile su na primjer cistične fibroze koja se pojavljuje u 700 različitih mutacija, a svaka se mutacija drugačije manifestira uz individualne razlike među pacijentima. Svaki čovjek nosi neku mutaciju gena u sebi. Znači li to da smo svi bolesni?

U diskusiji nakon ovog seta tema naglašena je neophodnost uvođenja specijalizacije liječnika iz humane genetike, te sugestija da se genetičko savjetovništvo nazove genetičko-bioetičkim, jer pored liječnika u savjetovanju i doživotnom praćenju pacijenta moraju sudjelovati i drugi stručnjaci - pravnici, psiholozi, bioetičari i drugi.

Narednih nekoliko autora raspravlja o dilemama graničnih područja čovjekovog znanstvenog istraživanja: etičkog propitivanja, odgovornosti znanstvenika, te primjenu načela rizika ili opreza. Luka Tomašević u referatu »Ljudsko dostojanstvo i genetske intervencije – etičko propitivanje i načela« pokazuje razvoj pojma dostojanstva ljudske osobe od stare Grčke i Rima preko judeokršćanstva do filozofsko-kantovskog utemeljenja ljudskog dostojanstva. Za Kanta čovjek nije sredstvo nego cilj sam po sebi, te je ljudsko dostojanstvo apsolutna vrijednost, a takvo je poimanje dostojanstva prisutno i u suvremenim međunarodnim pravnim normama. Novija biomedicina i genetska istraživanja svojim ugrožavanjem granica ljudskog dostojanstva potakla su pitanje ponovnog definiranja toga pojma. Autor upozorava da je čovjek u svojim aktivnostima zaboravio na posljedice onoga što čini, pa postavlja pitanja »Je li čovjeku dopušteno sve što je moguće?« i »Tko znanstvenicima može reći što je dopušteno, a što ne?« Željko Kaluderović u temi »Odgovornost naučnika i filozofa u novom milenijumu« upozorava da rezultati znanstvenih dostignuća i filozofskih opservacija, prema primarno tendiraju k progresu i ostvarenju najviših ljudskih vrijednosti, mogu u isti mah imati i krajnje negativne, pa i katastrofalne posljedice. Dostignuća u atomskoj fizici i otkrića u genetici upozoravaju da se opasnost ne smije ni zanemariti niti minimalizirati. Znanosti, kao »vladajućoj religiji našeg vremena«, neophodno je suprotstaviti odgovarajući interdisciplinarni pristup i svijest o odgovornosti. Iva Rinčić Lerga temom »Bioetika i genetika: O kakvoj je sve odgovornosti moguće govoriti« upozorava da razvoj novih znanosti i njihove mo-

gućnosti nužno u proces odlučivanja unose i zahtjev za razmišljanje o posljedicama novih otkrića. Autorica se zalaže za odgovornost u djelovanju – od individualne odgovornosti do odgovornosti političara i korporacija. Marina Feštin pod naslovom »Ograničenja genetskih istraživanja i tko ih definira?« upozorava da je potreba za konstrukcijom novih pravnih i etičkih kategorija više nego očita. Goran Grgec temom »Puštanje GMO u prirodu – između rizika i opreza« na primjeru GMO ukazuje na bitnu razliku između principa opreza (koji upozorava da dokle god postoji opasnost od štetnih posljedica treba zaustaviti istraživanja u tom smjeru) i pristupa procjene rizika (ako se procijeni da je mogućnost štetnih posljedica mala, treba nastaviti s istraživanjem). Autor ne prihvaća ni tu malu mogućnost, jer se ona s brojem pokusa povećava i opasnost je sve veća.

Na kraju je u posebnom predavanju nastupio akademik Miroslav Radman koji je u temi »Bioetički aspekti genetske modifikacije« na popularan način opisao nastanak moralnih načela. Na primjeru nastanka ljudske zajednice i primjeru Gaussove krivulje obrazložio je odgovornost genija za zajednicu, koja im mora omogućiti nesmetani rad, kao i neprihvatanje krivnje za zločince jer su bili genetski predestinirani. Tema je izazvala burmu raspravu djelomično okrnjenu zbog nedostatka vremena.

Goran Grgec

6. Lošinjski dani bioetike

U Malom Lošinjju je, od 10. do 13. lipnja 2007., po šesti put održana međunarodna znanstveno-kulturna manifestacija *Lošinjski dani bioetike*. Dani su od 2002. godine, kada su ih utemeljili Hrvatsko filozofsko društvo, Hrvatsko bioetičko društvo i Grad Mali Lošinj, prerasli u središnji punkt bioetičke rasprave u ovom dijelu Europe, što je potencirano osnivanjem dviju drugih bioetičkih institucija smještenih također u Malom Lošinjju – međunarodne konferencije *Bioetički forum za jugoistočnu Europu* (od 2005.) i poslijediplomskog tečaja *Ljetna škola integrativne bioetike*, u organizaciji Ruhrskog sveučilišta u Bochumu i Sveučilišta u Zagrebu (od 2006.). Ovogodišnji *Lošinjski dani bioetike* održani su pod pokroviteljstvom Primorsko-goranske županije. Na otvaranju manifestacije, skupu se u ime Organizacijskog odbora *Lošinjskih*

dana bioetike obratio njegov predsjednik prof. dr. Ante Čović, u ime Hrvatskog filozofskog društva njegova potpredsjednica prof. dr. Nada Gosić, a u ime Hrvatskog bioetičkog društva njegov predsjednik prof. dr. Nikola Skledar. Skup su na otvorenju pozdravili i predsjednik Međunarodne federacije filozofskih društava, prof. dr. Peter Kemp, predsjednik Gradske skupštine Grada Malog Lošinja, Milan Mužić, predsjednik Županijske skupštine Primorsko-goranske županije, Marinko Dumbović, te Romana Jerković, u ime Organizacijskog odbora 9. *Svjetskog kongresa bioetike* koji će se u rujnu 2008. održati u Opatiji i Rijeci.

U okviru manifestacije održani su međunarodni simpozij o stalnoj temi *Integrativna bioetika i nova epoha*, studentska bioetička radionica *Tjelesne modifikacije*, okrugli stol *Voda kao bioetički problem*, Godišnja skupština Hrvatskog bioetičkog društva, te Godišnji sastanak Upravnog odbora Međunarodne federacije filozofskih društava (FISP).

Središnje mjesto je, kao i dosadašnjih godina, zauzimaio međunarodni simpozij o stalnoj temi *Integrativna bioetika i nova epoha* (11.–13. lipnja), koji je okupio osamdesetak znanstvenika iz osamnaest zemalja (Albanija, Belgija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Danska, Grčka, Hrvatska, Italija, Indija, Irska, Izrael, Japan, Kuba, Latvija, Makedonija, Njemačka, Srbija, Velika Britanija). Rad simpozija odvijao se na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku, u tri paralelne sekcije, s nekoliko plenarnih predavanja koja su održali Peter Kemp i Jacob Dahl Rendtorff iz Danske (Prema integriranom pristupu temeljnim etičkim načelima), Gilbert Hottois iz Belgije (Konsenzus i disenzus u nacionalnim i internacionalnim bio/etičkim komitetima), Thalía Fung Riverón sa Kube (Metabioetika), te Hans Lenk iz Njemačke (O izazovima genetičke tehnike i bioetike. Bioetika i konkretna humanost: Iritacije uzrokovane genetičkom tehnikom i istraživanjem na ljudskim embrijima).

U izlaganjima i diskusijama na simpoziju raspravljalo se o širokom spektru tema, od kliničke prakse, biomedicinskih istraživanja te početka i kraja ljudskog života, do pojedinih pitanja iz područja zaštite okoliša, moralnog statusa i prava ne-ljudskih živih bića te globalno-ekološke problematike. Veći broj sudionika tematizirao je načelna pitanja vezana uz samu bioetiku, njezino utemeljenje, metodologiju i institucionalizaciju, pri čemu je, kao i na skupu u cjelini, dominantan bio integrativno-bioetički pristup koji na metodološkom planu povezuje različite perspektive u jedinstveni pluriperspektivni obrazac orijentacijskog znanja, dok je na predmetnom planu usmjeren na brojne problemske sklo-

pove u rasponu od (bio)medicinske etike preko zoetike i ekoetike do sudbinskih pitanja suvremene civilizacije, koja valja razmatrati i u filozofijskopovijesnoj perspektivi, gdje je moguće detektirati i pratiti procese u kojima se prelamaju svjetsko-povijesne epohe.

Na temelju pozitivnih iskustava sa *Lošinjskih dana bioetike* 2005. i 2006. godine, na kojima je održana studentska bioetička radionica, organizatori su odlučili da nastave s tom praksom, odnosno da i ove godine u rad skupa uključe studente koji pokazuju interes za bioetičku problematiku. Kao i prethodnih godina, studentsku bioetičku radionicu osmislili su, organizirali i izveli studenti filozofije sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Po sudu organizatora, kao i sudionika *Lošinjskih dana bioetike*, ova je radionica (svojevrсни minisimpozij) izvedena na vrlo visokoj razini, tako da je doprinijela ne samo živosti nego i kvaliteti skupa u cjelini. Radionica je dala važan doprinos daljnjem razvijanju ideje da *Lošinjski dani bioetike* postanu ljetna škola bioetike, svojevrсни »bioetički inkubator« koji bi njegovao bioetičku raspravu među onim studentima koji se bioetikom već bave, te poticao interes za bioetičke teme kod drugih.

U radu studentske bioetičke radionice – koja je pod naslovom *Tjelesne modifikacije* održana 11. lipnja – sudjelovalo je tridesetak studenata filozofije i sociologije sa četiri hrvatska sveučilišta (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, te Odjel za filozofiju Sveučilišta u Zadru). Naslovnoj temi se, kako je i planirano, pristupalo pod bioetičkim vidom, iz filozofske, kulturno-antropološke, sociološke i cyber-terorijske perspektive. Pritom je postalo jasno da je problematika tjelesnih modifikacija ne samo najprovokativnije pitanje unutar rasprave o tjelesnosti – koja se sve do naših dana nalazila na marginama filozofskog i općenito društveno-humanističkog interesa – nego i probni kamen svake teorije koja se bavi problematikom tjelesnosti, jer se u njoj prelamaju opća pitanja o tjelesnoj dimenziji ljudskoga bitka, pitanja o ulozu tijela u (samo)percepciji čovjeka, o osobnom identitetu, društvenom normiranju tjelesnosti, itd. Treba napomenuti da studentska radionica nije bila ni zamišljena ni izvedena kao radionica zatvorenoga tipa, nego su se u njezin rad uključili i drugi sudionici *Lošinjskih dana bioetike*, premda su glavnu riječ, dakako, imali studenti. Na početku radionice održano je devet uvodnih izlaganja, koja su ocrtala naslovnu problematiku, a nakon njih je uslijedila duga diskusija, u kojoj su artikulirana i pretresana istaknuta pitanja na vrlo visokoj razini, što je u konačnici dovelo do formuliranja zajedničkih za-

ključaka o izloženim temama i o općoj temi ove radionice.

Okrugli stol bio je, pak, posvećen temi vode koja je – usprkos očiglednoj važnosti vode za nastanak, održavanje i funkcioniranje ljudskog i ne-ljudskog života na Zemlji, te njezinoj kontinuiranoj prisutnosti u svim povijesnim fazama i sastavnicama ljudske kulture – još uvijek nedovoljno razmatrana u okvirima bioetike, a u javnom diskursu je uglavnom reducirana na ekonomske i političke aspekte. Nasuprot tome, budući da je zadaća bioetike da promišlja život u cjelini i uvjete života, s naglaskom na različite manipulacije živim svijetom, voda je bioetička tema *par excellence*. Stoga se na okruglom stolu *Voda kao bioetički problem* (13. lipnja), kroz pet uvodnih izlaganja i diskusiju, nastojalo osvijetliti različite aspekte ove problematike (prirodnoznanstvene, filozofske, teološke, kulturološke, sociološke, ekonomsko-političke i medicinske), polazeći od imperativa interdisciplinarnosti i pluriperspektivnosti.

U sklopu 6. *Lošinjskih dana bioetike* održana je i Godišnja skupština Hrvatskog bioetičkog društva, a međunarodnu važnost ovogodišnjeg skupa na poseban način je naglasila činjenica da se u sklopu manifestacije održao sastanak Upravnog odbora Međunarodne federacije filozofskih društava (Fédération Internationale des Sociétés de Philosophie – FISP), koji u svom sastavu (42 člana) okuplja najuglednija filozofska imena iz svih dijelova svijeta, od kojih je znatan dio aktivno sudjelovao u radu simpozija *Integrativna bioetika i nova epoha*. Inače, FISP je najveća svjetska nevladina organizacija za filozofiju, utemeljena 1948. godine. Njezini glavni ciljevi su: izravan doprinos razvoju profesionalnih veza između filozofa svih zemalja, slobodno i uz uzajamno uvažavanje; poticanje kontakata među institucijama i društvima, kao i periodičnim publikacijama posvećenima filozofiji; prikupljanje dokumentacije korisne za razvoj filozofskih studija; organiziranje Svjetskog filozofskog kongresa svakih pet godina (prvi je održan 1900. godine); promoviranje filozofskog obrazovanja, priprema izdanja od globalnog interesa te doprinos utjecaju filozofskog znanja na globalne probleme. Članovi FISP-a nisu filozofi pojedinci, već filozofska društva i druge slične filozofske institucije na nacionalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini. Od ukupno stotinjak članova FISP-a, jednu četvrtinu čine međunarodna, a ostatak nacionalna udruženja. FISP okuplja filozofska udruženja i institucije iz Argentine, Austrije, Belgije, Benina, Brazila, Bugarske, Danske, Finske, Francuske, Grčke, Hrvatske, Indije, Irana, Irske, Islanda, Italije, Izraela, Japana, Jordana, Južne Afrike, Južne Koreje, Kanade, Kine,

Konga, Kube, Latvije, Luksemburga, Mađarske, Makedonije, Maroka, Meksika, Mongolije, Nizozemske, Njemačke, Perua, Poljske, Rumunjske, Rusije, Senegala, Sjedinjenih Američkih Država, Sjeverne Koreje, Slovačke, Španjolske, Švedske, Švicarske, Tajvana, Turske, Ujedinjenog Kraljevstva, Ukrajine, te Venezuele. FISP je član Međunarodnog odbora za filozofiju i znanosti o čovjeku (CIPSH – Conseil International pour la Philosophie et les Sciences Humaines), također nevladine udruge koja se sastoji od trinaest svjetskih federacija i predstavlja vezu između tih federacija i UNESCO-a.

Pored znanstveno-stručnoga dijela manifestacije, u okviru 6. *Lošinjskih dana bioetike* upriličena su i dva kulturno-umjetnička događanja.

10. lipnja u večernjim satima, u Velikoj dvorani hotela »Aurora« u Malom Lošinj, a u organizaciji lošinjskog ogranka Matice hrvatske, upriličen je nastup muške klape Čikat i ženske klape Augusta iz Malog Lošinja, čime je ponovno realizirana ideja organizatora *Lošinjskih dana bioetike* da se, uz znanstveni dio skupa, pozornost posveti i kulturno-umjetničkim događanjima, osobito onima koja promoviraju kulturne znamenitosti i postignuća podneblja u kojem se *Dani* održavaju.

11. lipnja održano je predstavljanje novijih knjiga iz područja bioetike, i to sedam izdanja iz Hrvatske, te po jedno iz Bosne i Hercegovine te Bugarske: Velimir Valjan (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*; Van Rensselaer Potter, *Bioetika – most prema budućnosti*; Iva Rinčić Lerga, *Bioetika i odgovornost u genetik*; Zvonko Bošković, *Medicina i pravo*; Ivan Cifrić, *Bioetička ekumena*; Anamarija Gjuranc-Coha (ur.), *Bioetički aspekti komuniciranja s gluhih pacijentima*; Morana Brkljačić, *Potreba grada Rijeke za hospicijem i palijativnom skrbi*; Suzana Marjanić i Antonija Zardija Kiš (ur.), *Kulturni bestijarij*; te bugarsko izdanje knjige *U hodu s vremenom* Luke Tomaševića. Knjige su predstavili: Nada Mladina, Luka Tomašević, Nada Gosić, Aleksandra Frković, Nikola Skledar, Gordana Pelčić, Hrvoje Jurić i Ivan Kaltchev.

Budući da se, čak i uz toliki broj knjiga, radi samo o izboru iz recentnog bioetičkog izdavaštva, može se reći kako je ovo predstavljanje podcrtalo intenzitet i visoke dosege bioetičkih rasprava u Hrvatskoj i ovom dijelu Europe, što je svakako došlo do izražaja i u simpozijском dijelu 6. *Lošinjskih dana bioetike*.

Hrvoje Jurić